

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI

TOIMKOND:

J. Aavik, A. R. Cederberg, M. J. Eisen,
A. Jürgenstein, J. Köpp, O. Loorits, J. Luiga,
J. Mark, J. Mägiste, A. Saareste

SISU:

M. J. Eisen: Saksamaalised kohanimed Eestis.

M. J. Eisen: Kas on Eestis muiste vanaduse pärast inimesi surma saadetud?

I. Manninen: Eestlastest Ojamaal uemal ajal.

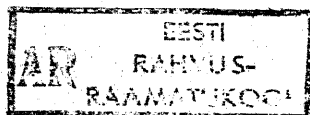
A. Kruusberg: Materjalid Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi ajalooks. (Järg.)

P. Berg: „Kalevipoja“ juudikeelne tõlge.

J. Rumma, A. Roose, K. Ehrmann: Kirjanduslik ülevaade.

Harry Jannsen, E. Tender: Killud ja dokumendid.

Lisaks: Koidula kirjad omakseile, 1. poogen, ja Eesti raamatute üldnimestik 1924. a. alates.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

A. Eesti autorid.

- Friedrich Robert Fählmann: **Kirjatööde kogu I.** 80 lhk. Hind 50 m.
 Kristian Jaak Peterson: **Laulud, päevaraamat ja kirjad.** 189 lhk. Hind 150 m., kalingorköites 330 mk.
 Suve Jaan: **Luige Laos.** III trükk. 67 lhk. Hind 40 m., iluköites 190 m., kalingorköites 220 m.
 J. V. Jannsen: **Kolm juttu** (Maatargad, Uus variser, Voldemar ja Jüri). 78 lhk. Hind 50 m., kalingorköites 230 m.
 Fr. R. Kreutzwald: **Paarsammukest rändamise teed.** III trükk. XXI+29 lhk. Hind 35 m., kalingorköites 195 m.
 " " **Reinuvader-rebane.** VI trükk. 9 pildiga. 128 lhk. Hind 85 m., kalingorköites 245 m.
 " " **Kilplased.** IV trükk. 126 lhk. Hind 90 m., kalingorköites 250 m.
 " " **Viru lauliku laulud.** Gustav Suitsi eessõna ja autori pildiga. IX+139 lhk. Hind 200 m., kalingorköites 360 m.
 Lydia Koidula: **Ojamõlder ja tema minija.** III trükk. 63 lhk. Hind 40 m., kalingorköites 200 m.
 " " **Kaks juttu** (Ainuke, Enne ukse lukutamist). II tr. 111 lhk. Hind 85 m., kalingorköites 245 m.
 " " **Säärane mulk ehk sada vakka tangusoola.** III tr. 63 lhk. Hind 50 m., kalingorköites 210 m.
 " " **Kogutud luuletused.** Gustav Suitsi eessõna ja autori pildiga. XVI+207 lhk. Hind 275 m., kalingorköites 435 m.
 Jakob Pärn: **Oma tuba, oma luba.** III trükk. 62 lhk. Hind 50 m., kalingorköites 210 m.
 " " **Must kuub.** III trükk. 160 lhk. Hind 120 m., kalingorköites 280 m.
 Joh. Kunder: **Kroonu onu.** Nali kahes vaatuses. III trükk. 54 lhk. Hind 40 m., kalingorköites 200 m.
 " " **Eesti muinasjutud.** II trükk. 144 lhk. Hind 120 m., kalingorköites 280 m.
 A. Reinwald: **Valik luuletusi.** XIII+98 lhk. Hind 100 m., kalingorköites 280 m.
 Jaan Bergmann: **Laulud.** II trükk. XXXV+396 lhk. Hind 300 m., kalingorköites 460 m.
 J. Järv: **Karolus.** II trükk. 110 lhk. Hind 75 m., kalingorköites 235 m.
 Elisabet Aspe: **Ennosaare Ain.** III trükk. 140 lhk. Hind 100 m., kalingorköites 260 m.
 " " **Kasuõde.** III trükk. 72 lhk. Hind 60 m., kalingorköit. 220 m.
 Anna Haava: **Luuletuskogu** (Luuletused I, II ja III, Lained, Ristlained, Põhjamaa lapsed, Meie-päevist). Illustreeritud. XII+398 lhk. Hind 400 m., kalingorköites 560 m.
 " " **Luuletused I.** IV trükk. 63 lhk. Hind 40 m. (Pealaos.)
 " " **Meie-päevist.** 60 lhk. Hind 40 m. (Pealaos.)
 K. E. Sööt: **Aastate kajastus.** Luuletused 1883—1924. V. Ridala eessõna ja autori pildiga. 236 lhk. Hind 350 m., kalingorköites 510 m.

B. Maailma-kirjastik.

- Dante Alighieri: **Uus elu** (Vita Nova). Tõlkinud J. Semper. 9 pildiga. 98 lhk. Hind 125 m., kalingorköites 285 m.
 Molière: **Ihnus.** Tõlkinud R. Kask. 152 lhk. Hind 120 m., iluköites 280 m., kalingorköites 310 m.
 Chateaubriand: **Atala.** Tõlkinud K. Martinson. 16 pildiga. 88 lhk. Hind 60 m., kalingorköites 220 m.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1926

XX AASTAKÄIK

№ 4

Saksamaalised kohanimed Eestis.

Kui Eestimaa linnade, alevite, kihelkondade, mõisate ja valdade nimesid tähele panna, puutub meile kohe silma, et meie saksa sugu kodanikud kohti sagedasti hoopis teisiti hüüavad kui eestlased. Harva lähevad nimed täiesti ühte, enamasti erineb aga saksakeelne nimi eestikeelsest; vahel on see erinevus väike, vahel jälle nii suur, et eestikeelset nime saksakeelse nime kõrvale pannes võimatu on välimise kuju järele otsustada, et meil sama nimega tegemist.

Kodumaa kohtade nimesid harutades võime ütelda, et neid saksa keeles võidakse seitsmesse osasse liigitada: a) muutmata, s. o. saksa keeles ja eesti keeles ühesugust kuju kandvad nimed, näiteks Narva, Vaivara, Parasmaa, Kasti, Torma jne.; b) eesti keelest saksa keelde tõlgitud nimed, — võimalikud on ka ümberpöördud —, nagu Alte Mühle = Vanaveski, Kreutz = Risti, NeuhoF = Uuemõisa jne.; tõlgitud nimede arv ei ole suur; c) eestikeelsed nimed saksa keeles niisugusel puhul, kui need eesti keeles ei esine enam eestikeelseina, näiteks Sonorm = Roosna, Kirrisaar = Koordi, Orrisaar = Esna jne.; d) väänatud eestikeelsed nimed, nagu Odempäh = Otepää, Karolen = Karula, Pölks = Põlgaste, Revold = Reola, Laakt = Lagedi, Kautel = Kautjala jne.; e) omanikult saadud nimed, nagu Löwenhof = Kuikatsi, Friedrichshof = Vidriku, ka Saue, Maydell = Maidla, Brandten = Prandi, Buxhöwden = Neeruti jne.; f) juhulised nimed, nagu Freihof = Talli, Willust = Pabuvere, Quellenhof = Juba, NeuhoF = Raanitse jne.; g) saksamaalised nimed. Viimaseid leidub Eestis rohkem, kui võiks oletada. Neist saksamaalistest kohanimedest tahangi siin pikemalt kõnelda.

Sakslased on saksamaalisi kohanimed Eesti istutanud. Mõnelegi Saksast tulnud isikule meeldis tuttav Saksamaa kohanimi nii, et ta oma asula Eestis selle järele ristas, olgu et ta uudismaa asutas või aga ka, et talle eestikeelne

juba olev kohanimi ei meeldinud ning ta selle asemele saksakeelse võttis. Enamasti jäi saksamaaline nimi ainult saksa keeli kõnelejate tarvitada, aga juhtus enam harukorral sedagi, et eestlased selle nime enestele suupäraseks tegid.

Kodumaa nimesid võõral maal on muudki rahvad oma uudisasundustele annud. Kui palju ei leia me Ameerikast Vana maailma nimesid! Väljarändajad on Vana maailma nimed Uude maailma oma asukohtadele mõnelgi puhul kaasa viinud. Venelased meie kodumaal ei ole eesti kohanimed just palju venestanud, küll aga Põhja-Venemaal muude soome sugu rahvaste seas. Karjalaste ja vepslaste keskel leidsin tihti igal kohal kaks nime: üks pärisrahva-keelne, teine venekeelne, venelaste poolt antud nimi. Kui Saaremaa rahvale kitsaks jäi ja muist elanikke sealt Soome rändas, ristisid nad mitu uut elukohta Saaremaa kohtade järele, näiteks Karja, Pöide, Mustjala. Venemaal väljarännanud eestlased on uutele elukohtadele kodumaalisi nimesid annud, tihti selle koha nime, kust nad pärit. Ülepea näeme iga rahva seas püüdu, et nende hulgast väljarännanud liikmed uuel kodumaal endise kodumaa kohanimed jäänustavad. Seega ei ole imestella, et sakslasedki meie maal samuti on teinud.

Mitmed mõisaomanikud muutsid mõisanimesid alles hilisemal ajal saksamaalisteks, see on, muutsid eesti nime enam Saksamaa nime kujuliseks. Jälle teised eelistasid alles uuemal ajal oma mõisa nimeks mingisuguse saksamaalise koha nimekuju, endist saksagi keeles tarvitatud nime kõrvale jättes, näiteks Kodijärve omanik, kes mõisa ligi poolesaja aasta eest Gothensee'ks „ristis“. Osa saksa keeles tarvitatud kohanimed on seega koloniseerimisajast, osa keskajast, osa aga uuest ajast pärit. Mõni mõis kannab endise omaniku nime, kuid omaniku nimigi tähistab Saksamaa poole, kust see mingisuguselt kohalt omandatud.

Vaatame kõige pealt linnanimesid, mida sakslased Saksamaalt meile kaasa toonud. Kõige pealt puutub meile silma Weissenstein = Paide. Vanemais kirjus esineb saksakeelne nimi ka Wittensten, Wittenstein = valgekivi kujul. Juba varemini on püütud seletada, et eestikeelne Paide on tuletatud „paede“ sõnast. Seesugusel puhul tähendaks saksakeelne nimi Weissenstein umbes sama, mida paas, — on ju paas valge kivi. Kuid ei pandud Paide ümber saksakeelse sõnaga Fliess, vaid samale mõistele vastava, Saksamaalt tuttava sõnaga Weissenstein. Weissensteini, Wittensteini nimelisi kohti leidub Saksamaal

mõnesidki, näiteks Tirolis, Württembergis, Ülemfrangis ja Königsbergi ümbruses.

Rakvere kannab saksa keeles nime Wesenberg. Seegi nimi on Saksamaalt meile toodud. Meklenburgis, ka Schleswigis puutume samanimelise linnaga kokku. Rakvere ei meeldinud sakslastele; nad andsid linnale endisest tuttava nime Wesenberg, mis kuulus alguses vist Wiesen-berg. Rakvere sõna esimene osa lubab meile seletust otsida sõnast rahk = kruus. E. Ahrens otsib Rakvere algkuju soome sõnast Rahkavuori, tähendades, et rahka = soo ja vuori = mägi. Saksakeelse nime Wesenberg esimest poolt tuletab ta sõnast Wasen = soo (Grammatik der Ehtnischen Sprache, lk. 125); seega tähendab Ahrensi järele Rakvere = Wesenberg soomägi.

Sama lugu on Kuresaarega, mis saksa keeles nime Arensburg kannab. Väidetakse, et linn saanud oma nime krahv von Arensburgilt. Ükskõik, kas linn nime otsekohe Arensburgist pärit olevalt krahvilt omandas või mitte, igatahes on loss Schaumburg-Lippes meie Arensburgile = Kuresaarele ristiisaks olnud, kui luba nii ütelda, sest Saaremaa pealinn kannab sealse saksa lossi nime.

Sellevastu võis Pernau = Pärnu peale saksamaaline Bernau nimi ehk ainult kaudselt mõju avaldada. Nagu varemalt näidatud, on Pernau = Pärnu nimi vist eesti sõnast Pärnoja tekkinud, mille sakslased Pernauks väänanud. Vanemal ajal esines koht ka Pernovia, Pernove, Pernov, Perona nime all (Russwurm, Nachrichten über Alt-Pernau; R. Hausmann, Studien zur Geschichte der Stadt Pernau, lk. 18, 19).

Umbes samasugune näikse lugu Fellin'iga = Viljandiga olevat, missugune nimi vanast eestikeelsest nimest väänatud. Võimalik, et eeskujuks on Alamfrangi Fellen olnud, kuid saksakeelne vanem sõnakuju Velyn, Vellyn võib niisama hästi iseseisvalt olla väänatud. Igatahes nime lõpust leidub eesti sõna linn; saksakeelne kuju tähendab Velilinn'a, Vililinn'a poole.

Muude linnade saksakeelsetes nimedes võib Saksamaalt saadud algupära vaevalt tulla küsimusse.

Sellevastu on Kärkna kloostri saksakeelne nimi Falke-na u eesti keelest Saksamaa kohanimeks väänatud. Eestikeelne Kärkna nimi on Gerckeni sugukonnalt, kelle käes mõis 17. aastasajal oli, hilisemal ajal omandatud, kuna koht varemalt nime kandis Valkana, Valckna, Valkena (Bruiningk-Busch, Livländische Güterurkunden I), tingimata eesti Valgena sõnast, kusjuures lõppu -na'd tuleb liitsõna lühenduseks

pidada. Hiljemini esineb nimi juba Falckana, Falckenaw kujul, kuni ta kindla praeguse kuju Falkenau sai. Selle nimelisi kohti leidub Saksamaalt mõndagi, näiteks Königsbergi ligidalt, Sileesiast, Saksist, Franzensbadi ligidalt ja veel mujalt. Falkenau saksakeelne kuju meeldis sakslastele rohkem kui eestipärane Valkena, mida aja jooksul ikka enam tagasi tõrjuti. Nime mõlemad pooled Falk ja au kuulutavad ju mõlemad saksa keele tähtsaid mõisteid. Meie ajal kannab Võnnu kirik ja kogudus saksa keeles Wendau nime, kuna see 18. aastasajal veel Wendo nime all esines. Vist Falkenau eeskujul eelistas õpetaja Körber oma kirkule ja kogudusele Wendau nime, ja see nimi on tänini püsinud. Praost A. Westrén-Doll tuletab Kärkna nime sõnadest kärkin alho, mis umbes soomaa, raba tähendaks (Sitzungsberichte der Gelehrten Est. Gesellschaft 1912—1920, lk. 161). Omalt poolt pean võimatuks, et säärane nimi endise Valkena eest ära tõrjus, küll aga võis seda palju hõlpsamalt omaniku Gertenī = Kärtna, hiljemini Kärkna nimi teha.

Germaani keeltest on niisama piiskopi loss Borkholm, eesti keeli Porkuni, nime omandanud. Selle lossi asutas Tallinna piiskopp Simon von der Borg 1479. a. ja nimetas ta oma nime järele Borgholmiks = Borgi saareks. Aja jooksul hakati aga Borgholmi asemel tuttava Läänemere saare Borkholmi nimekuju tarvitama. Borgholmi, Borkholmi nime väänasid eestlased Porkuniks. Koha eestikeelne nimi enne lossi asutamist on tundmata.

Kõige rohkem saksamaalisi mõisanimesid leiame Vastseliina ümbrusest. Saksakeelne kohanimi Neuhäusen ja eestikeelne Vastseliina lähevad kaunis ühte, üks näib nagu teise tõlge olevat. Vanasti moodustas kogu kihelkonna üks ainus vald ja mõis Vastseliina. Kui 1776. a. mõis Liphardt'i kätte oli jõudnud, tekkis mõisast ta järeltulijate ajal mitu mõisat. Veel Hupel tunneb 1789. a. ainult Vastseliina kolme karjamõisaga: Illi, Orrawa ja Rawwanurme (Die Verfassung der Statthalterschaft). Bienenstamm tunneb Oravat juba isemõisana, peale selle veel 6 karjamõisat: Karlshof, Reinholdshof, Mecks, Laswa, Illi ja Rawwanurm (Geographischer Abriss 1826). Liphardt'i sugu ristib aga hiljemini kohad Saksamaa kohtade järele ümber: Oravast tekib Waldeck, mille nimelisi Saksamaal mõnigi olemas, isegi veel Waldecki riik. Tallinlaste rõõmuks on Tallinna-Viljandi vahelise raudtee ääres Tallinna lähedal üks suvitiskoht ka Waldeckiks ristitud vist parema eestikeelse nime puudusel. Märjamaa kihelkonna Nõmmeperele on niisama saksamaaline nimi Waldeck antud.

Illi karjamõis muudeti Württembergis leiduva Illingeni eeskujul Illingeniks ümber, missugune nimi eestlastelegi nii meeldis, et Vabadusesõja ajal enamasti ikka Illingeni võitlustest kõneldi. — Loosi karjamõis nimetati Lobensteiniks, mille nimeline koht Reussi riigis olemas. Lasva karjamõis sai nime Eichhof, nagu sarnane olemas Stettini ümbruses; Põhu päris samuti saksamaalise nime Braunsberg, missuguse nimelisi kohti leidub Königsbergi, Ruppini ja Stettini ümbrusest.

Ülepea puutume Võrumaal rohkearvuliste saksamaaliste kohanimedega kokku. Võrumaa mõisnikud näikse eriti heal meelel oma mõisatele Saksamaa kohanimedid annud olevat.

Põlva Tilsi mõis on tuttava Saksamaa linna Tilsi'ti järele ristitud Tilsi'tiks. Hohenheide Rõuges = Kõrgepalu on ümberpandud eestikeelne nimi, vastab samanimelisele kohale Leipzigi ümbruses. Isikunimest tekkinud eestikeelne Krabi = Krabbe kannab saksa keeles Schönangerni kuju. Schönangernit ei ole ma Saksamaalt tabanud, küll aga lihtsalt Angerni, näiteks Magdeburgi lähedalt, Budweissi ümbrusest jne. Angern ei ole meeldinud mitte üksi Rõuge mõisnikule, kes nimele omalt poolt ilus = schön on juurde lisanud, vaid ka kellelegi Hageri mõisnikule, kes oma mõisale lihtsalt Angern nimeks on annud. Eestlased nimetasid juba Liber census Daniae ajal kohta Angeriaks.

Dokumentides puutume mõnikord Urvaste kihelkonnas Uelzeni mõisaga kokku. Eesti keeles kannab mõis Vaabina nime Fabian Tiesenhauseni järele, kes selle mõisa 1522. a. omandas (Stryk, Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands I, lk. 300). Mõisa vanem eestikeelne nimi on tundmata. Igatahes on mõis juba varakult omanikkudelt saksamaalise nime Uelzen omandanud. Uelzen on olemas Hannoveris, Celle ligidal. Vist oli keegi selle mõisa omanik Hannoveri Uelzenist pärit ja hakkas uut asulat endise kodukoha järele Uelzen'iks kutsuma. Aja jooksul ei ole koht oma saksakeelset nimekuju kuigi palju muutnud. Uelzeni kõrval kirjutatakse vahel Yltzen. — Samas kihelkonnas on veel Lühnen = Lüünja. Lühnen leidub Vestfaalist Dortmundi ligidalt; vist on sealtpoolt pärit olev omanik mõisale sealse nimekuju pärandanud.

Mõniste Harglas kannab saksakeelne nimi Menzen dokumentides vanemal ajal kuju Mendes, Mendis, Mõndes, Mentzen; uuemal ajal kirjutatakse nime ainult Menzen. Nagu näha, on saksakeelse nime tüveks eestikeelne Mõniste võetud, mis muiste võis natuke teisiti kuulduda, ja selle

eestikeelse sõna varal on sellekohane saksakeelne nimi antud. Reini ligidal Rheinbreidtbachi juures leidub Menzenberg; see nimi on ilma -bergita antud Mõnisteale saksakeelseks nimeks.

Kanepis esineb saksakeelne kohanimi Savern, mis eesti keeles Saberna nime kannab. Nimi juhib meid Strassburgi ümbrusesse, kus kohtame Saverne, Zaberne. Tõuke selle nime omandamiseks andis vist Schilleri „Der Gang zum Eisenhammer“. Saverni nime olen alles 18. aastasaja lõpu-pooltel leidnud. Varemini nimetati kohta Savremois. Savremois tuletab elavalt meelde eesti sõna saarmas, saarem, savermas, savermu; sõnast savermas ehk savermu võis kergesti Savernemois tekkida, kuni Schilleri laulu najal mõis enesele täieliku Saksamaa nime omandas.

Ka Tartumaal puutume mõnegi saksamaalise koha-nimega kokku. Tartu ligidal tunneme Haselau = Haaslava. Haselau nimeline koht leidub Schleswigist, teine Eibingi ümbrusest. Küsitavaks jääb, kas eesti Haaslava on Haselaust tekkinud või on õige eesti nimi Aaslava ja saks-lased on selle nime saksamaalise koha järele Haselauks muutnud. Mõis Haselau omandas esimeses reas nime omanikult Hasselowitz (Stryk, Beiträge I, lk. 25), kes vist Haselaust pärit. Uddern = Uderna Nõo kihelkonnas tuletab meile meelde Udernit Lotringis, kuid Uderna kuulub eesti sõnadé hulka, nagu praost Westrén-Doll tõendanud (Sitzungsberichte 1912—1920, lk. 161).

Võnnu kihelkonna Heidhof = Pokamõisa vastav nimi esineb Meklenburgis ja Remscheidi ligidal. Koha vanem eestikeelne nimi on ammu kadunud. Nüüd nimetatakse kohta eesti keeles Poka mõisaks; selle nime on koht Tartu raehärralt Bockilt pärinud, kelle kätte see 1550. a. sattus. — Kambja Freiburg on lihtsalt Saksamaa linna nime omandanud.

Uhlfeld = Väike-Ulila tuletab Uhlenhofi Posenis meelde, aga otsekohest nime omandamisest ei või siin juttu olla. Nimi on omanikult Uhlfeldt'ilt saadud.

Ruhenthal Tartu-Maarja kihelkonnas on jällegi võõras nimi. Eesti keeles hüütakse kohta Lemmatsiks, vanemal ajal aga Lemmõtsaks (Bienenstamm, Geographischer Abriss, lk. 286). Seega pärisnimi Lemmetsa.

Kodavere Hohensee = Kadrina sunnib meid nime algu-pära järele läänest otsima. Sellenimeline koht on Greifswaldi ligidal, aga ka Posenis ja Lääne-Preisimaal.

Könhof Sangastes = Keeni juhib meid Köhn'i nimelise koha juurde Schleswigis ja Köhne nimelise koha juurde Pommeris.

Hummelshof = Hummuli esineb 1470. a. Hummel Paggast nime all (Stryk, Beiträge I, lk. 355). Hummel'i nimelise koha leiame Liegnitzi ümbrusest.

Viljandimaal ei või ühestki mõisast kindlasti väita, et ta oma nime oleks Saksamaalt pärinud. Sellevastu tabame sääraseid nimesid küll Pärnumaal. Seal on Bornhusen = Pornuse. Seesugune koht leidub Braunschweigist. Jakobi kihelkonnas kannab üks mõis Wildenau = Libatse nime. Wildenau nimeline koht leidub Ülempfalzist, teine Schweinitzi ligidalt ja kaks Wildenau Saksist. Mihkli Friedenthal = Ahaste tunneb nimekaimu Saksis, Brandenburgis ja Posenis. Küsitavaks jääb Podis = Pootsi. See võib eesti nimest olla tuletatud, tuletab aga ühtlasi Podjasi meelde Danzigi ligidal.

Harjumaa teeb Saksamaa nimedega enam tegemist. Rosenhagen = Lehmja leidub Schwerinist, aga ka Mindeni ja Potsdami ümbrusest. — Jöelähtme Saage = Saha ja Rapla Saage = Kuusiku on Oldenburgis tuttav koht. Tischer = Tiskre Tallinna lähedal paneb küsima, kas siin ei ole Schwarzwaldi Tischarthi peale mõeldud. — Fegefeuer = Kiviloo ei kuulu küll nende kohtade hulka, mida geograafiliselt võib ära määrata, astub aga taeva, maa ja põrgu paari saksa keele kõnelejate seas. — Jörden = Juuru nimi näikse kujunemisel Schwerini Jördenstorfi appi olevat võtnud, kui ka nimi iseenesest Eesti nimele põhjeneb. Hehl = Ingliste nimekaim on mulle silma puutunud Hehlen'i kujul Braunschweigis, Hõreda eesti nimi on saksa keeles muudetud vist Bochumi lähedal oleva Hördeli järele Hördeliks. — Waldau = Valtu kuulub kohanimede hulka, mis-sugune Saksamaal paarikümnes kohas esineb, nagu Tüüringis, Kasselis, Ülempfalzis jne. Eesti Valtu on muidugi vääne Waldau nimest.

Rapla Odenwald = Ohukotsu sunnib meid nime algust jälle Reini lähedusest otsima. Eesti nimele otsiti Saksamaalt kõlaliselt vastav nimi. — Riesenberg = Riisipere Nissi kihelkonnas tuletab meile jälle saksa samasugust sõna meelde. Keila Friedrichshof = Saue nime ei tarvitse me otsekohe Saksamaalt otsida; see võib alguse saanud olla kelleltki omanikult Friedrichilt. Kegel = Keila ise on Oelnitzi ümbruses olev koht. Rahvalauludes leidub Keila kõrval veel Keidela ja Keigela. — Charlottenhof = Aegviidu nimeline koht leidub Preisias, Schwerinis, Pomeris jne. Küsitavaks jääb, kas Triigi = Kau on nime Württembergist omandanud; ennemini otsiksin Kau nimest eesti sõna.

Järvamaalegi on mitu kohanime Saksamaalt saadud. Madise kihelkonna Affel — Ahola tunneb nimekaimu Preisi-maal, Seidel = Seidla Preisimaal, Alp = Albu tahaks vist Alpi meelde tuletada. Kaltenbrunn = Alliku Järva-Jaanis näib tõlge olevat; nimi on tuttav Tiroolis ja Tegerni järve ümbruses. Karlsbrunn = Metsamõis samas kihelkonnas käsib meid nimekaimu Saarbrückeni ümbrusest otsida. Kaltenborn = Norra, Koeru kihelkonnas, võib Saksamaal kolme nimekaimuga kiidelda: üks Koblenzi, teine Merseburgi, kolmas Jüterbogi ümbruses. — Hackeweid = Hao jääb küsitavaks Saksamaa algkodu poolest. Hacke nime-lisi kohti ühendatud mingisuguse muu sõnaga tabame tihti, aga ühenduses weidega ei ole mul seda Saksamaa kohanimede registrist silma puutunud. Niisama puutume Saksamaal mitme Bremer-kohanimega kokku; niisugune Bremer on mõnikord mingisuguse teise sõnaga ühendatud, aga puudub Bremerfeld. Viimane saksakeelne nimi on eestikeelse Prääma nimeks. Prääma igatahes on vääne saksa Bremer-nimest. — Ambla Karlshof = Kaarli juhatab meid jällegi Saksamaale, kus kümmekonna sellenimelisi kohti leiame; siin ainult omaniku järele nii nimetatud.

Virumaal puutume kokku mõisa nimega Isenhof = Püssi. Isen on Baieris, aga ka Isen-nimega kokkupandud nimesid, nagu Isenburg, Isenberg jne. mõnda.

Vaivaras tuletab Hermannsberg = Hermomäe kaht selle-nimelist kohta Baieris meelde. Rakvere kihelkonna Tolks = Kohala leiab enesele eeskju Preisi Eilaust. Viol = Vihula on eesti nimest moodustatud, aga eeskujuks moodusta-misel on kas Viöl Schleswigis või Violau Baieris seisnud. Jakobi Rosenthal = Roosentali, niisama kui Märjamaa kihelkonna Rosenthal = Orgita tähistavad Saksamaa poole, kus vähemalt paarkümmend sellenimelist kohta olemas, näiteks Brandenburgis, Hannoveris, Meklenburgis jne. Väike-Maarja Sternhof = Vorsti kuulutab, et samanimeline koht Pommeris olemas, Tolsburg = Toolse, et koht ilma-burgita Pommeris. Oehrten Viru-Nigula kihelkonnas on vist Meklenburgi Oertenit ehk samanimelist Pommeri kohta käinud enesele nimepanijaks otsimas. Eestikeelset nime Ulvi võib vaevalt lõunapoolsest ulvi-sõnast tuletada, mis ulgumist tähendab; ennem tähistab nimi isiku Ulp, Ulvi poole, millist Brieflade ka tunneb (II, 891).

Lääne maakond on Saksamaalt rohkesti mõisate nimesid omandanud. Märjamaa kihelkonna Heimar = Aimre võib nimekaimu Kasseli ümbrusest otsida, kus Heimarhusen olemas. — Sakslased on Kullamaa kihelkonna Golden-

beckiks nimetanud; nime esimene pool ümber pandud, tagumine pool aga Saksamaa kohtade eeskujul juurde lisatud; Saksamaal leidub sellenimelisi kohti Schwerinis, Kasseli, Köslini, Magdeburgi, Potsdami ja Stettini ümbrusest. — Lewer = Leevri samas kihelkonnas tuletab Levernit Mindeni ümbruses meelde. — Parmel = Liivi võib vaevalt Parmenist Potsdami läheduses aluse olla saanud, ennem võiks siin eestikeelne Parmla sõna küsimusesse tulla; praegune eestikeelne nimi „Liivi“ on omanikult Lievenilt päritud, kuna nimi Lieven jälle liivlaste juurde juhatab. — Fersenau = Mõraste nimeline koht leidub Danzigi lähedusest; sellelt kohalt on vist sugukond Fersen nime saanud. — Mihkli kihelkonna Weltz = Veltsa ja Halljala Weltz = Veltsi tuletab Wels'i nimelist kohta Salzburgi ümbruses meelde, niisama Weltzen'it Treptovi ja Welz'i Acheni ümbruses.

Werder = Virtsu leidub Meklenburgis, Danzigi, Frankfurdi, Gumbinneri, Königsbergi ümbruses ja veel väga mitmes kohas enamasti mõisana. Werder tähendab Idasaksas veest ümbritsetud maad; niisugune seletus sobib hästi Virtsu, eriti ta Puhta kohta (F. Curschmann, Die deutschen Ortsnamen im nordostdeutschen Colonialgebiet, lk. 37).

Werpel = Varbla Hanila kihelkonnas tuletab meelde Verpelo't Hannoveris, Massau = Massu — Massau'd ehk Massaunen'it Königsbergi piirkonnas. Kirbla kihelkonna Seyer = Seira on Baieris esinemas. — Martna kihelkonna Sternberg = Ennikvere on esmalt tuttav Saksa maakonnana, siis aga ka veel asupaigana Brandenburgis, Lippes, Meklenburgis, Frankfurdi, Königsbergi ümbruses jne., sama kihelkonna Vogelsang = Rannu asupaigana Meklenburgis ja Schwerinis. Sama nime Vogelsang kandsid varemini ka kohad Surjus ja Põltsamaal (Güterurkunden II, 262, 485, 977)¹). Ridala Weissenfeld = Kiltsi on ehk Baieri Weissenfeldi järele nimetatud, kuna eestlased oma nime Kiltsi mõisa omanikult Gilsenilt on pärinud, Danzig = Tanska Danzigi linnalt. Nigula Hohenheim = Räägu võib omale nimeandja Franfurdilt Maini äärest leida. Küsitavaks jääb, kas Martna Echmes = Ähmja on Preisi Echemist alguse saanud.

Saaremaal on Valljala saksakeelne nimi Wolde tingimata Saksamaalt kaasa toodud, kus niihästi Wismari kui Treptowi ümbruses Wolde nimeline koht olemas. Wolde

1) Vogelsangi kohta eritöö: E. Jakobs, Vogelsang, Halle 1880.

nimega ligidalt sugulane on Audru kihelkonnas Woldenhof, eesti keeli Lindi. Lööne mõis = Köln on nime kuulsalt Saksa linnalt omandanud. Gottlandi = Kotlandi mõis ei ole nime Saksamaalt saanud, vaid Rootsi sellenimelisest saarest, mille asundus see mõisa vanasti oli. Kihelkonna kihelkonna Hoheneichen = Pilkuse nime leiame Marienwerderi, Aacheni, Brombergi ja Kasseli kandist. — Anseküla kihelkonna Ficht = Tiinuse esiisa leidub Baierist. Eestikeelne Tiinus ei tähenda muidugi abstraktset mõistet tiinus, vaid juhatab meid isiku nime Tiinuse juurde; on ju meil väga palju kohti isikunimede järele nimetatud. Kuid siin puutume veel teise nimetuletuse-võimalusega kokku. Kullamaa Tiinuse mõisa nimi on vääne saksapärasest sõnast Stenhusen. Kullamaa vakuraamatus näikse veel eestikeelne sõna Kivihone = Kivihoonet tarvitusel olevat (Eesti Keel 1923, lk. 145, 147), kuna hiljemini selle asemele saksa keelest väänatud Tiinuse, vahel isegi Teenuse on astunud. — Medel = Meedla esineb ka Preis ja Schleswigis.

Muhu Magnusdahl = Võlla on ennem Rootsist kui Saksast päritud. Sellevastu juhatab Keselau saksakeelne nimi Schildau meid tingimata Saksamaale. Üks Schildau nimeline koht on Preisi Liegnitzi ja teine Torgau ümbruses.

Vististi kannab meil veelgi mõni mõis Saksamaa nime, missugune põhjalikul nimede uurimisel ilmsiks tuleks, niisama sel puhul, kui iga üksiku saksakeelse nime arenemiskäiku arvesse võetak. Siin on mõisate praeguste nimekujudega opereeritud, ilma et oleks uurima hakatud, missugust nimekuju koht varemalt on kannud või kuidas nimi praeguseks arenenud. Seesugune arutamine selgitaks tingimata veel mõne meie mõisa nime laenu Saksamaalt.

Teateid Saksamaa kohanimedest olen ammutanud teostest: Neumann'i Ortslexicon 1897 ja Petzoldi Gemeinde- und Ortslexicon 1901.

M. J. Eisen.

Kas on Eestis muiste vanaduse pärast inimesi surma saadetud?

Vana rahva jutu järele ei lastud Eestis muiste vanu, tööjõuetuid isikuid surra loomulikku surma, vaid neile tehtud ots peale. Kuidas neile ots peale tehtud, selle kohta ei ole mul peale ühe juhtumuse õnnestunud rahvamälestuste allikaist kindlaid teateid ammutada. — Aja jooksul

jõutud ometi arusaamisele, et vanad, tööjõuetudki isikud tarvilikud, ja sellest ajast peale ei saadetud neid enam surma.

Arusaamisele vanade vajadusest jõutud järgmist viisi:

Korra valitsenud suur nälg. Viljaseemet ei saadud enam kuskilt. Nälja pärast otsustatud kõik vanad inimesed teise ilma saata, et nad muidugi juba vähest vilja-tagavara veel enam ei aitaks kahandada.

Rahvas tulnud kokku nõu pidama, kust puuduvat viljaseemet saada. Harutatud asja igast küljest, kuid keegi ei teadnud vilja saamise allikat nimetada. Kurvalt pidanud koosolijad juba koju minema, kui keegi taat õpetanud: „Võtke õled katusele, pekske uuesti, saate seemet!“

Kohe lõhutud katused, võetud õled katusele, pekstud uuesti. Ja vaata, sedaviisi saadudki rukkiseemet ning inimesed pääsnud näljasurmast.

Taadi õpetuse järele tehes saanud rahvas aru, et vanust, tööjõuetuist isikuist on kasu; ei suuda nad ka jõuga kaasinimestele abi anda, võivad nad oma tarkusega ja aastate jooksul omandatud kogemustega ometi rohkem kasu saata kui noored suure jõuga. Seda äratundmist arvesse võttes otsustanud rahvakogu vanu, tööjõuetuid isikuid edaspidi mitte enam ära tappa, vaid neid loomuliku surmani elada lasta, et nad noorpõlve õpetaksid ja juhataksid (lk. 54867). Teisendi järele andis keldrisse peidetud isa poegadele nõu katuseõlgi peksta. Nii tehes saadud seemet; hea nõuandja ja kõik muud taadid-eided jäetud sest ajast peale elama (E. W. R. XXVII, lk. 181).

Teise teate järele maetud vanu koguni elusalt maha. Korra maetud üht vana naisterahvast ja lauldud talle sealjuures: „Täna vaevas, homme taevas!“ Mõödaminev teekäija palunud maetava eide enesele anda. Palve täidetud. Eit elanud ärapäästja juures veel seitse aastat (lk. 21970).

Nii eesti muistend.

Eesti muistend vanade tapmise kohta ei esine ainsana. Juba vanadelt roomlastelt kuuleme sarnase muistendi. Gallialaste sõja puhul roomlastega ja sõjast tekkinud nälja tagajärjel otsustanud roomlased kõik üle 60-aastased Tiiberi sillalt jõkke tõugata. Korra saanud keegi isa 60-aastaseks. Poeg peitnud isa uputajate eest ära. Peidus viibides annud isa pojale mitu korda tarka nõu, mis Rooma riigile kasu saatnud. Kui asi viimaks päevavalgele tulnud, antud pojale andeks ega hukatud 60-aastast isa enam ära (Osenbrüggen, Ciceros Rede für Sextus Roscius, V, lk. 45).

Ka Aleksander Suure kohta Kallisthenese kirjutatud Kreeka ajaloos esineb sarnane lugu (II, lk. 39—40). Nime-

tatud kohas jutustatakse, et Aleksander õndsate maale pimeduseriiki tulnud. Aleksander tahab maad põhjalikult tundma saada. Seltsilisteks võtab ta ainult noormehi kaasa, vanu keelab ta kõvasti kaasa võtta. Kaks poega võtavad aga salamahti vana isa kaasa. Maa muutub pimedamaks ja kardetavamaks. Aleksander kahetseb, et ei ole kedagi paljukogenud meest kaasa võtnud. Rõõmsal meelel kuuleb ta, et tal ometi paljukogenud taat kaasas. See taat annab nõu edasiminekul ainult märad kaasa võtta ja varsad maha jätta. Pimedal maal eksiksid nad muidu ära, kui mitte märad, kelle varsad maha jäänud, teed tagasi ei leiaks.

Selle kreeka ennemuistse jutuga sarnaneb valahhia ennemuistne jutt (Schott, *Walachische Märchen*, lk. 152). Valahhiaski kõneldakse, et muiste tööjõuetud taadid ära tapetud, sest et neist mingit kasu ei nähtud. Keegi poeg peitnud oma isa keldrisse vaati. Korraga tulnud meestele käsk kuskil koopas elavat kolli minna tapma. Enne kolli tapma minekut annab isa pojale nõu must mära kaasa võtta koopasse, millel palju käikusid, kust võimata õiget teed välja leida. Mära varal võivat poeg aga koopast välja pääseda. Poeg teeb nii ja pääseb välja. Küsimuse peale, kuidas mees niisuguse nõu peale tulnud, vastab ta, et isa talle selle nõu annud. Sest ajast peale jäänud vanade meeste tapmine järele.

Sakslasedki tunnevad sarnase muistendi. Lüttichi piiskopp Ratherius, † 974, kõneleb kuningast, kes käsu annab tappa vanad mehed, sest et need alati kuninga ja ta noorte nõuandjate rumalaid tegusid laitnud. Keegi noormees peidab sel puhul oma isa. Noormees pääseb kuningakotta kuninga nõuandjaks, head nõu ometi alati isalt saades. Hiljemini päästab ta oma isa ja muid isasid surmast (*Zeitschrift für deutsches Alterthum VIII*, lk. 21, ka *Zeitschrift für deutsche Mythologie II*, lk. 110).

Venelaste muistend tuletab elavalt eesti sellekohast muistendit meelde. Väikevenelased jutustavad, muiste surmatud nälja ajal vanu. Kolm venda tunnud oma isa pärast haledat meelt, peitnud ta varjulisse paika ja toitnud teda seal. Seemne puudusel käskinud isa poegi võtta katuseõlgi, peksta ja seemet otsida. Pekstes saadudki teri ja nii ka seemet uueks külviks (*Живая Старина 1908*, II, lk. 157).

See venelaste muistend läheb eesti omadega täiesti ühte. Venelased ei väida, et muiste tõesti nii sündinud, vaid et muistend nii jutustab. Küsimuse ajalooline külg jäetakse igatahes selgitamata.

Kõigil neil võõraste rahvaste juttudel on ühine eesti juttudega vanade tarkus ja kogemused. Roomlased, venelased, valahhid ja sakslased tunnevad, nagu eestlased, vanade tapmist, kreeklased ainult vanade kõrvaldamist tegevusealalt. Ühine kõigil neil muistenditel vanade ausse pääsmine kogemuste ja tarkuse pärast.

Ei tohi väita, et eesti jutt vanade tapmisest ja põhjustest, miks vanu hakati elusse jätma, otsekohe oleks muilt rahvastelt laenatud, kui ka tapmine enamasti kõigil ühine ja mõnel puhul tapmisele sundiv põhjuski: näljahäda, korra aga ka vanade noomimine, milleks noorte lollused põhjustanud. Sellevastu on põhjused, mis vanade tapmisele piiri panevad, igal pool iseseisvalt arenenud. Targa nõuga päästab taat Eestis rahva näljahädast, Roomas riigi hädaohust, Kreekas kuninga ja ta seltsilised, Valahhias vaenlaste vastu võitlejad ja Saksas niisama kuninga. Kreeka ja Valahhia muistendid lasevad abiandmisel märad tegevusse astuda; Eestis nende abi ei tunta.

Vanade, tööjõuetute isikute hukkamist kuuleme hilisemal ajal veel mitmest paganarahvast, nagu ka leskede põletamist Indias, laste hukkamist Hiinas jne. Igatahes ei või vanade hukkamist täiesti muistendiks pidada, kui ka ennemainitud lugudel muistendi maik juures. Osenbrüggen ja Schwegler (*Römische Geschichte* I, lk. 381) väidavad kindlasti, et muiste Roomas vanu tapetud, teiste Euroopa maade kohta on säärast väidet vähem kindlalt esitatud, kuid uuemad uurimised tunnistavad teated roomlastegi kohta muistendiks.

Dr. Sakari Pälssi, kes 1917. a. käis tšuktšide elu-olu uurimas, jõudis selgusele, et vanade tapmist tšuktšide seas veel ette tuleb. Ta juhtus mehega kokku, kes alles hiljuti oma ema küll mitte ise, vaid kellegi teise poolt lasknud tappa. Tšuktšid tapavad vanu inimesi veel meie päevil vanade eneste soovil. Vanade surmamise põhjuseks on tavalisest rasked olud: kui nälg käes, pakane pureb, maru takistab saagi saamist, siis sunnitakse vanu eluga viimseid arveid pidama. Tšuktšid tunnevad juhtumusi, mil kogu küla surmatud, kui enne seda näljaga ära söödud saapad, nahad, koerad ja lapsedki. Vene ametivõimud vaatavad tšuktšide vanade enesetapmise peale ükskõikselt. Nad teavad, et seesugune viis olemas, aga nad ei kimbuta surmajaid ega karista neid (*Pohjankävijän päiväkirjasta*, lk. 112—116). S. Pälssi avaldab oma teoses paari joonistustki vanade tapmise kohta. Ka Ameerika eskimodel oli varemalt seesugune viis, aga nüüd on nad sellest loobu-

nud, sest Ameerika valitsus hoolitseb nende eest, nii et nad vanu surmani võivad elatada. Muude looduselaste seas on mõnes kohas ülemalnimetatud toores komme, nagu tšuktšide seas, siamaale säilinud.

Tekib küsimus: kui kaugelt vastab eesti rahvajutt vanade hukkamisest tõsioludele? Dokumentidega ei saa me säherdust hukkamist kuidagi tõendada, kuid dokumentidega võidakse seda mujal niisama vähe. Mujal vähemalt on juba muiste ometi midagi sellesarnast kirja pandud, Eestis ei midagi. Muistenditega segatud teated ei ulatu Eesti kohta üle 1000 aasta tagasi. Igatahes ei jaata ega eita teated Eestis vanade hukkamist; jaatavad ainult rahvaluule-teated. Nende teadete peale ei tohi me alati kindlalt ehitada, sest et need väga sagedasti rahvusvaheliste teadete hulka kuuluvad. Teade eesti eide elusalt matmisest põlvneb igatahes kristlikust ajast; seda teadet ei saa arvestada.

Sääraseks rahvusvaheliseks teateks pean kindlasti vanade hukkamist Eestis, ja et teda seesuguseks tuleb pidada, on võimata kindlaks määrata, kui palju sel väitel on ajaloolist alust. Võimalus on kõigiti olemas, et muiste eestlased, niisama kui mitmed metsrahvad veel hilisemal ajal vanu enne-aegu surma saatsid, aga niisama hästi võimalus, et Eestis säherdust barbarismi ei tuntud. Tahetakse rahvaluule väidet tõsiasjaks pidada, tuleb enne konstateerida, et säärane komme on vanade eestlaste naabrite seas tõesti valitsenud. Seni kui naaberrahvaste kohta vanade hukkamise asjus kindlad tõendused puuduvad, ei taha ega tohi ma Eestis ainult rahvusvaheliste rahvaluule-teadete varal vanade hukkamist ajalooliseks sündmuseks tunnistada.

M. J. Eisen.

Eestlastest Ojamaal uuemal ajal.

K. E. Sööt kirjutas „Postimehes“ 1906, nr. 197 väikese palakese pealkirjaga: „Ojamaa Eesti asundus“. Selles kirjutises jutustab ta ühe kuuluteate järele, et Ojamaal olevat 30—40 a. eest olnud eesti asundus. Laevamehed, kes käinud Kuresaare ja Visby linna vahet, toonud nendest eestlastest sagedasti teateid. Nagu arvata, on need olnud saarlased, kes sinna iseäranis „soldatihirmu pärast“ põgenenud. Suuremalt osalt elavat eestlased seal ranna ääres ja toitvat end kalapüügiga. Viimasel ajal olevat nad arvu poolest juba kahanenud ja ümber rahvustunud.

Neist redusse läinud eesti talupoegadest Ojamaal leidsin aasta eest täiendavaid teateid *P. A. Säve* käsikirjast Upsala ülikooli raamatukogus. Mainitud käsikiri kirjeldab Ojamaa olusid möödunud aastasaja esimesil aastakümneil.

Säve järele nimetasid ojamaalased eestlasi nimega *aistar*. Kitsamas tähenduses mõisteti selle nime all saaremaalasi. Oma paatidega (*aista-batar*) purjetasid nad kõige pealt Lamassaarele (*Färö*), mis on saar Ojamaa põhjapoolse neeme all. Kui tuul oli hea, n. n. „eesti tuul“ (*aista-vädur*), jõudsid saarlased nii ruttu pärale, et nende puder, mis kodus oli keedetud, oli veel soe Färö randa saades (*Säve III, fol. 74 verso*).

1817. aastal, 20. juunil, olevat — sama allika järele — 53 saare-, liivi- ja kuramaalast vandunud truudust Rootsi riigile. Teadaandja lisab juurde märkuse, et nõnda sündis nii mitmelgi aastal. „Nad olid põgenenud siia raske ja valju kohtlemise pärast, pärisorjadena, ja et saavutada rohkem vabadust ning elamisvõimalusi.“ Samal aastal (18. VII. 1817) mainitakse 8 saaremaalase põgenemist. Need olid mees, tema abikaasa, kolm last ja kolm noort meest (*Säve III, fol. 180*).

Kuid mitte ainult sel otstarbel, millest senini jutt, vaid ka muidu saabusid saarlased Ojamaale. Nii hülgepüügi, kauba ja salakaubaveo pärast. Salakaubaveost teavad ju saarlased ise tänapäevgi veel jutustada. Käidi ka merepõhja varandusi püüdmas. Viimase asja kohta kirjutab Säve järgmiselt:

1837. või 1838. aastal uppus Ojamaa randa, 1 peni-koorem Färöst, raualaadungiga laev. Sellest päästeti, mis päästa võimalik, muist laadungist vajuks aga merepõhja. Saarlased, kes purjetasid seal hülgepüügi ja muul otstarbel, said kuulda raualaevast ja asusid selle kallale. Kuni 30:ni olevat lõusnud paatide arv. Mõned nähtavasti said juba koorma täis ja läksid kodu poole. Teisi hoiatati, kuid nad ei teinud sellest väljagi. Tekkis võitlus, milles üks eestlane lasti maha, teised põgenesid. Seekord olevat rüüsatjate paate olnud 13. Neid aeti taga, nad hajusid. Tagajajad läksid püüdma kaht paati, milles oli kokku 19 meest. Nähes, et põgenemine võimata, sidusid saarlased mõlemad paadid kõiega nina- ning päripidi kokku ja seisid paatide äärtel, karjudes ja tõstes oma hutju ja hirsid. Võitlus sündis Saaremaast mitte kaugel, nii et rand pea paistis. Ometi pääsesid saarlased oma vaenlaste käest. Kuid valjum vaenlane hakkas neid pärast kimbutama. Nende

avantüürist sai nimelt riikidevaheline asi, mille lõpp oli see, et mereröövlid saarlased mõisteti Siberisse (Säve IV, lk. 465).

Tahtes Säve teadetele täiendusi saada pöördusin vana kodu-uuriija, Ojamaa tundja lektor *M. Klintbergi* poole Visbys. Tema saatiski mulle lahkesti huvitava kirjelduse, mille siin avaldan.

Klintbergi järele külastasid saarlased Ojamaad palju 1850.—70. aastail. „Nad tulid lahtistes paatides või neil oli paadi püra väike lihtne kastar, kuhu võis sisse ronida ja kus sööki valmistati. Lahtistes paatides pandi söögitegemiseks põhjale raudplaat või paas, mille peale tuli tehti.“ „Visby sadamas nägin oma noorpõlves mitu korda saaremaalaste paate, igapähe harilikult 4 mehe suurune meeskond. Nad olid rõivastunud kodukootud vatmaniga, vöö ümber kere. Sõitude eesmärgiks oli rukiste vastu vahetada kiviluiske ja soola. Pealegi tõid nad kaasa sukki ja kindaid, vahetamiseks. Tol ajal, kus vahetuskaup oli lubatud ja tollid ei teinud takistusi, tulid nad iga aasta, mitte ainult Visbysse, vaid... ülepea kõigisse Ojamaa sadamaisse. Nad viibisid siin üldse ainult vähe aega, kuid mõned näited on saarlastest, kes jäidki ning asusid elama siia. Ühest sai elanik Visbysse; ta elatas end ehitustööst ja muust tegevusest, mida talle pakuti. Ta suri majaomanikuna siin linnas. Paar saarlast sattusid Klinte'sse, teine ladu-aidameheks kellegi kaupmehe juurde, teine sulaseks. Teine neist kosis omale ühe neiu sealt poolt.“ Veel mainib lektor K. üht saarlast, kes teotses lubjapõletajana, naitus rootsi naisega; talle kasvas juba kari mudilasi, kõik oleks läinud hästi, kuid korraga tuli mehele ta endine naine järgi. Kuidas vaene mees nüüd kahe naisega toime sai, ei ütelda.

Muidugi ei olnud neil eestlastel, kes viimaste aastasadade jooksul Ojamaale elama asusid või sinna teekondi tegid, kuigi suurt osa etendada selle saare rahvuslikus või kultuurilises elus. Nad olid nagu piisad meres, kuhu nad ka uppusid. Kuid oma jagu huvi pakuvad teated nende kohta.

Eestlastest Rootsi mandri ida-maakondades on varemalt kohanimede järgi kirjutanud dr. Hj. Lindroth, kelle uurimusi prof. Eisen E. Kirj. 1920, lk. 284—290 refereerib.

I. Manninen.

Materjalid

Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi ajalooks. 2

Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi aruanne 1870—1879.

Nagu varemalt tähendatud, puuduvad Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi esimesilt aastailt protokollid. Seltsi vanemate tegelaste arvates on need kord „Vanemuises“ sisemise tulekahju puhul hukkunud. Nagu alalhoidunud aktide j. m. järele võib oletada, oli Seltsi kauaaegne kirjatoimetaja Tõnis Pekk oma ametis korralik ja vilunud mees, ja tema kirjutatud protokollid oleksid Seltsi esimestest aegadest vististi kaunis täieliku pildi annud. Nüüd tuleb seda puudust „Eesti Põllumehe“ ja „Eesti Postimehe“ abil täiendada. Neis, iseäranis esimeses, ilmusid esialgu lühikesed kokkuvõtted koosoleku-protokollidest. Hiljemini, kui Seltsi ja Jannseni vahel jaganedaks muutus, jäid need ära. Sel ajal leiame „Eesti Postimehest“ ainult lühikesi kuulutusi tulevate koosolekute kohta. — „E. Post.“ 48. nr. 1877. a. leidub C. R. J(akobsoni) kiri „E. P.-le“, jutustagu ta rohkem eesti põllumeeste-seltside tööst. „E. P.“ 50. nr. vastab T. Pekk, et temal paljude ametite pärast aega ei jätku lehele teateid saata, ja Jannsen tähendab, et tema ei saa koosolekuile minna, avaldagu Selts oma teated ise. — Õnneks läks korda arakirja saada venekeelsest „Lühikesest ülevaatest Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi tegevusest“ esimestel üheksal aastal, mille T. Pekk 1879. a. kokku seadnud. See aitab tühjadest kohtadest üle.

See aruanne on kaaskirjaga 22. septembrist 1879. a. nr. 349¹⁾ riigivarade-ministeeriumi põllutöö- ja külatööstuse-departemangu statistika-osakonnale saadetud. Kaaskiri käib tõlkes nõnda:

„Riigivarade-ministeeriumile, põllutöö- ja külatööstuse-departemangu statistika-osakonnale.

Riigivarade-ministeeriumi eeskirja nõudel 26. aprillist s. a. nr. 1588. all tegi Selts oma sekretärile ülesandeks ligipandud „Lühikese ülevaate Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi tegevusest“ kokku seada. Peale selle kirjatüki läbi-vaatamist ja heakskiitmist eestseisuses ja ettelugemist harilikul liikmete koosolekul 27. augustil s. a. on seltsil au selle ministeeriumile esitada edaspidiseks korralduseks. Abiesimees J. M. Kuus, sekretär T. M. Pekk.“

1) T. E. Põllum. Seltsi väljaläinud kirjade raamatusse on see kiri ka sisse kantud.

„Ülevaade“ ise on tõlgituna järgmine:

„Lühike ülevaade Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi tegevusest. Kokku seadnud sekretär T. M. Pekk.

Kõige pealt ei ole huvituseta vaadelda neid olusid, mis selle põllumeesteseltsi asutamise eel käisid; ei ole tagajärge ilma põhjusega ja eesti põllumeeste ühinemiseks seltsis oli küllalt põhjusi. Ütleme mõned selgitavad sõnad, mis tutvustaksid lugejat meie siinsete, puht-liivimaa mineviku, osalt aga ka veel praegu vagusalt edasikestvate oludega.

Aastat kakskümmend tagasi oleks eesti põllumeesteseltsi, nagu Tartu oma, asutamine kui ka mitte päris võimatu, siis ometigi sedavõrt raske olnud, et selle mõtte läbiviimine uskumata suuri jõupingutusi oleks nõudnud. See-sugused katsed suruti siis alla nende esimesel tärkamisel ja eesti põllupidaja iseseisvus oli võimatu teiste seisuste silmis, kel oli eelarvamine, et eestlased on kultuurita rahvas ja nende keel vaene. Sellelt vaatekohalt juhtisid nad kogu oma tegevust, mis läks sagedasti absurdini. Siin ei ole kohane järele vaadata, mis otstarbeks need kitsendused tehti, kuid ei ole kahtlust, et paljude patriootide südames valmis otsus, kõigest jõust võidelda selle eelarvamise vastu ja vabaneda kõigist neist köidikuist, millesse köitis seisuste omakasu isamaa ja seega sulges rahvale tee edasiarenemiseks.

Mõte kohaliku põllumajanduse ja eriti väikepõllupidamise tasapinna tõstmisest eriseltsi abil tekkis meie majapidamise kurvast seisukorrast, nimelt vanast põllupidamis-süsteemist, hooletust karja- ja kodusest majapidamisest; ei olnud märgata jälgegi edenemisest, kõiki asju aeti lohakalt. Juhtus õnnetus, siis peeti seda, nagu muidki takistusi, jumala tahtmiseks, ja lihtnimene trööstis end sellega, mitte aimates, et süüdi on tema oma rumalus ning oskamatlus. Endisel kolmepõllu-pidamisel oli korralik viljavaheldus võimatu ja toidu puudus tegi karjale suurt kahju: kevadel oli ta alati kõige viletsamas seisukorras; igal pool oli muda ning mustus ja keegi ei tunnud selle kahju. Kui mõnikord selle puuduse kõrvaldamiseks ka midagi tehti, siis vähendas see halbust ainult lühemaks ajaks, ja pärast läks kõik jälle endises korras või õigemini — korratuses.¹⁾ Kõige selle juures uhkustavad meie haritud kaaskodanikud oma teadmistega ja peavad endid kultuurikandjaks meie

1) Võrdle V. Reimani kõne Fr. R. Kreutzwaldist „Post.“ nr. 280 a. 1903. (Tartu-Võru maarahva kalendri j. 1841. a.)

maal, aga nad ei oska oma teadmisi maa üldiseks osasaamiseks teha; meil, Liivimaa elanikkudel, on praegugi veel häda mitmekeelsuse poolest: suurmaapidaja ja linlane räägivad saksa keelt, talupoeg eesti keelt, aga valitsus annab kõik oma korraldused vene keeles. Kõik, mis väike- või suurmaapidajale eestlasele kättesaadav, ulatub temani puudulikul määral saksa keele kaudu; seejuures avaldatakse kõik nii, kuidas see sakslastele kasulik on, ja igal viisil kaitstakse kangekaelselt vananenud eesõigusi, vaatamata selle peale, et maa ei taha neid ahelaid alaliselt kanda, ja et lähenemine suure ja vägeva keisririigiga, selle kasulikkude reformidega, ei ole mitte praegune ajaküsimus, vaid eluline küsimus eesti rahvale, keda koormavad eriline seisukord ja vananenud eesõigused. Suurmaapidajale andsid eesõigused muidugi suure kasu ja võimaluse ilma iseäralise vaevata oma mõisat õitsvasse olukorda viia; kuid väikemaapidajal, kel ei ole osavaid töölisi tarvitada, kes oleksid asetatud väikestele maakohtadele, mis suure sissetuleku annavad, mis läheb majapidamise toetuseks, on see väga raske. Isegi erakordselt õnnelikel juhtumustel, mis väikemaapidajale väikese kapitali kätte annavad, on viimane liiga oskamatu, et parandusi ette võtta, aga suurmaaomanik on peale väheste erandite liiga laisk selleks, et rahva keskel oskusi levitada; siinjuures on talle ükspuhas, kuidas asjad seisavad: kui müüdüd kohtade ostusumma või rendileantud talude rendimaks ei ole tähtajal tasutud, siis võetakse protsente; kui seda või teist maksu ülepea ei tule, siis ei küsita, missugused põhjused selle korratuse esile kutsusid; seadus on halastamata ja vallakohus asub valjusega võlgasid sisse nõudma, võlgniku vara maha müües, nagu seadus ette kirjutab.

Vastastikusest koostöötamisest suur- ja väikemaapidajate vahel ei või sellepärast juttugi olla. Rahvus etendab siin tähtsat osa ja keelel on otsustav mõju seltskondlikku ellu: saksakeelne kõne püüab valitsevale kohale, aga eestikeelne paneb vastu; usaldamatus peitub südames sügaval ja tihti mitte asjata.

Küsimuse peale, kas niisugune asjade seis võib maa edenemisele kasulik olla, vastavad väikemaapidajad kindlasti „ei“! See kaheksjagunemine mõjus kahjulikult igasse edenemisse ja takistas igasugust tegevust, mis oli seisukorra parandamise poole sihitud; ta halvas elavat tegelikku tööd ja lämmatas tahtejõudu.

Mis puutub seltskondlikku õpetamisse, siis põdes see sama tõbe. Meie põllumajanduslikud näitused tõid kasu

ainult mõisnikule, kes neil head karja omandas, mis välismaalt toodud, nagu breitenburgi, idafriisi ja muud tõugu. Väikemaapidaja-talupoeg võis ainult silmitseda neid ilusaid loomi, masinaid ja muid põllutöö-riistu; milles nende paremus seisis, seda ta ei teadnud, ja ei olnud kedagi, kes temale nende tähtsust oleks selgitanud; ja tal ei olnud ka vaja sellest aru saada: ta kõneles ju eesti keelt, harimata keelt, ja seesugusel puhul oleks naeruväärt eesti keelt kõnelda ja mõista. — Säärast olukorda peeti loomulikuks veel viimase ajani. Alles 1875. a. juhtus selles mõttes tähelepandav lugu, kui Liivimaa Põllutöö- ja Tööstuseselts oma näitusel Tartus määras esimese auhinna, riigivaradeministeeriumi kuldauraha, ardenni tõugu täkule, kel kahtlaselt õiged esijalad olid, kui parimale hobusekasvanduse täkule; siis küsisid talupojad-maapidajad imestanult üksteiselt: kas on tõesti kasulik raskeid kõverjalgseid hobuseid kasvatada? Saksa jury otsus oli aga: raske proportsionaalse kehaehituse eest.

Samasuguses korras kui seltskondlik oli ja on veel praegu kooliõpetus. Usuõpetus peab esimesele kohale jääma kui kõrgem õpetus; lugemine ja arvutamine väärivad täit tähelepanu; kuid mitmed asjad, nagu näiteks saksa keel külaja kihelkonnakoolides, tuleks ära vahetada taime- ja loomariigi looduslooga ja mullapinna tundmaõppimisega; saksa keel ei ole siin tarvilik; keegi meist ei lähe välismaale, et seal omale varandust soetada, kuna ümberpöörduvalt juhtub üsna sagedasti. Kui aga meie külakoolidesse peaks tarvis olema veel mõnd teist kohalikku keelt tuua, siis peab see tingimata vene keel olema.

Väikepõllupidaja ühiskondlikus ja eraelus ning tegevuses nähtavaletulevate ja sisemist kui ka välist edenemist takistavate puuduste kõrvaldamiseks otsustasid eesti taluperemehed üldiseks ajaks ühineda; kuid siin ei saadud kõrvalise abita läbi, sest et iseseisvus ei ole silmapilguvaimustus, vaid kasvatuse saavutus. 1860-ndail aastail sündis Liivimaa põllumehe ühiskondlikus elus pööre: iga-sugust kiitust vääriv Läänemere kubermangude Vallakogukonna-seadus andis valla-kogukondadele omaavalitsuse, vana kord lõi vaaruma ja kõdunes; kogukondlik elu nõudis vabadust ning lahedust ja meie keisriherra targad seadused mõjusid elustavalt eestlaste rõhutatud hingedesse, kellele selgus, et iseseisvus on üks tähtsamaist ühiskondliku elu nõudeist.

Samasse aega kuulub liikumine, millele see põllumeesteselts oma tekkimise võlgneb. Juba palju aastaid enne

põllumeesteseltsi ellutõusmist Tartus tegi põllumees Jaan Tammann Pärnu maakonnas, Tori kroonumõisa piirkonnas seesuguse seltsi asutamise mõttega tegemist; tema oli selle aate esimeseks levitajaks, mis pidi meie lähema isamaa kasuks teostuma. Korratus oma kui ka võõraste majapidamise mitmesugustes oludes näitas talle teed, mida mööda tulevikus võimalik oleks neis majapidamis-asjades vähegi korda luua; ja inimesena, kes oma majapidamist ning isamaad armastab, ei peitnud ta oma aadet enesesse, ja selle võimalik teostumine kihutas teda väsimata püüdmisele. Oma armsaks saanud plaani tõi ta ühes lühikese, tema oma kokkuseatud põhikirjaga Tartusse ajalehe „Eesti Postimehe“ toimetaja J. V. Jannseni kätte läbivaatamiseks ja -arutamiseks. Energiline ettevalmistus-tööde toimetamine tõendas, et J. Tammann oli selleks asjaks täiesti võimelise inimese poole pöördunud: tuntud põllumeestele maal saadeti kutsed, käidi nõupidamiseks koos, põhikirja kavandis tehti palju parandusi, ja 1869. a. alguseks oli asi sedavõrt küps, et põhikirja-kavand võidi tema kõrgele ekstsellentsile, selleaegsele riigivarade-ministri härrale Seljonõile kinnitamiseks esitada.

Sellesse põhikirja-kavasse olid võetud aga niisugused ülesanded, mis seltsile administratiivse iseloomu andsid, nagu: valve küla noorsoo järele, vastastikune õpetuse andmine, lastekasvatus j. m.¹⁾, mis oligi põhjuseks, et kõrge- mad võimud loobusid kava kinnitamast. Tema kõrge ekstsellents riigivarade-ministri härra teatas selleaegsele Läänemere- maade kindralkuberneri-härrale kirjaga 14. juunist 1869. a. nr. 177²⁾ seltsi asutajatele, et ministeeriumi õpetatud komitee peab põllumajandusliku seltsi jaoks säärase põhi- kirja-kava otstarbekohatuks. Ühtlasi sellega saatis tema kõrge ekstsellents arutamiseks või vastuvõtmiseks põhi- kirja, mis kokku seatud ministeeriumi õpetatud komitee poolt ja juba teiste säärase seltside poolt riigis vastu võetud. Selle põllumajandusliku seltsi asutajad, arvu poolest 96³⁾, leidsid põhikirja selge ja täiesti meie selleaeg- seile oludele vastava olevat ja võtsid ta tänuga vastu, millele järgnes seltsi kinnitamine 1. märtsil 1870. a. Esimene üldine koosolek peeti 4. juunil 1870. a. liikmete ja sisse- toodud külaliste elaval osavõttel eesti lauluseltsi „Vane- muise“ majas Tartus, kusjuures valiti: „Eesti Postimehe“

1) V. eespool nr. 2. põhikirja kavandi § 16, lhk. 126 jj.

2) V. eespool nr. 2 lhk. 180.

3) Võrdle eespool lhk. 99.

toimetaja J. V. Jannsen presidendiks, gümnaasiumi kooliõpetaja Jakob Jaani poeg Hurt sekretäriks ja Tartu Peetri koguduse pastor Willem Jaani poeg Eisenschmidt kassahoidjaks¹⁾.

Sellest ajast on 9 aastat möödunud. Selts on oma tegevuse ajal mitmesugustest muudatustest läbi käinud: mõnikord avaldus hoogus töökas elu, mõnikord jälle jõudis kätte letargilise rahu ajajärk; nagu kõik maa peal allub muutusele, nii ka selts; kuid ainult tulevik võib tema juhtidelt aru pärida. Liikmete arv pea suurenes, pea vähenes, selle järele, kuidas meeled vaimustusid või kuivõrt oli võimalik neid mitmesugustele nõupidamistele ning muule tegevusele tõmmata ilma väsitamata. Kõige suurem arv liikmeid oli seltsil 1872. aastal: neid oli 157; kõige vähem aga — 1874. a.: kõigest 49 liiget.²⁾ Viimaseil aastail suureneb nende arv alatasa ja seltsi tulevik paistab heas valguses. Praegu on seltsil 98 liiget ja nende arv kasvab iga kuuga. Auliikmeid on 3 ja kirjavahetajaid liikmeid 3³⁾. Sissetulekud ja väljaminekud selle aja jooksul jagunevad järgmiselt:

	Sissetulek:		Väljaminek:	
1870./71. aastal —	524	rbl. 40 k.	202	rbl. 75 k.
1872.	311	" 60 "	147	" 86 "
1873.	121	" 60 "	289	" 44 "
1874.	91	" 80 "	41	" 25 "
1875.	86	" — "	130	" 16 "
1876.	315	" 91 "	275	" 84 "
1877.	236	" 37 "	389	" 10 ¹ / ₂ "
1878.	225	" 35 "	278	" 69 "
1879. a. 1. märtsini	53	" 90 "	156	" 20 "

Kokku 1966 rbl. 93 k. Kokku 1911 rbl. 29¹/₂ k.

1. märtsil s. a. osutus sellepärast kassas ülejääk 55 rbl. 63¹/₂ kop. suuruses, mis hiljemini ometigi suuresti kasvas.

1870. kuni 1875. a. koosnesid seltsi sissetulekud lihtliikmete maksudest ja sisseastumisrahast (põhikirja § 5.

1) V. eespool lhk. 98.

2) Võrdle lhk. 103.

3) Auliikmed olid sel ajal: dr. Fr. R. Kreutzwald ja Jaan Adamson, mõlemad valitud 1871. a. lõpul; nende valimise kohta on T. E. Põll. S-i arhiivis dokumentaalsed tõendused säilinud. Jakob Hurt'i valimise kohta 10. X. 1872 (1878?) oli mul omal ajal mingisugune kiri käes (nr. 14. — ?). J. V. Jannseni valimist eitatakse mõnelt poolt (muu seas M. Mitt), teiselt poolt jaatatakse (v. eespool lhk. 103). T. E. P. S-i liikmete nimekirjas on Hurt ja Jannsen 1872. a. peale auliikmetena ära märgitud. — Kirjavahetajate liikmete kohta puuduvad andmed.

järele on sisseastumismaks 2 rbl. ja aastamaks 2 rbl. 40 kop.); peale selle korjamisel kogutud kapitali protsentidest.¹⁾ 1876. kuni 1878. aastani on siia juurde lisatud veel sissetulekud alamaltähendatud näitustest.

Seltsi suurem väljaminek 1871. kuni 1875. a. oli üürimaks ruumide eest, s. o. 100 rbl. aastas. 1876. aastast vähenes see väljaminek 50 rbl. peale. Kõik muud väljaminekud raamatute, ajalehtede, kuulutuste, teenimise, kantseleimaterjali peale olid iseenesest vähesed; ainult 1877. aastal Nuustaku alevis Otepää kihelkonnas peetud näituse puhul tuli 125 rbl. 3¹/₂ kop. puudujääki katta, mis, olgugi et ta kahtlemata kasu tõi, kassale väga tunduv oli.

Peale olemvara on seltsil raamatukogu, mis sisaldab 103 annet.

Põhikirja § 20. järele valitseb seltsi varandust eestseisus ja annab sellest aasta lõpul seltsile aru. See eestseisus seisab praegu koos järgmisist, põhikirja § 9. põhjal valitud liikmeist:

esimees: Mart Andrese poeg Mitt-Kiltre, talupidaja;

tema abid: Karl Johani (?) p. (Ivanovitš) Märzin, rentnik, ja Jakob Mardi p. Kuus, kaupmees;

sekretär: Tõnis Mardi p. Pekk;

tema abid: Voldemar Mardi p. Mitt, stud. med. vet., ja Kristjan Mihkli p. Kapp, vallakirjutaja;

kassapidaja: Johan (Iwan) Peetri p. Grünwald-Raisa, mõisapidaja,

tema abid: Jüri Mardi p. Luha, vallavanem, ja Mihkel Johani (?) p. (Ivanovitš) Elmik, rentnik;

kassa revidendid: Taniel Reinu p. Pukk, mõisapidaja, ja Jaan Hansu p. Harjuke, talupidaja.

Nagu eelmisest näha, on seltsi tööd jagatud; peale selle on veel toimkonnad, kellede tegevus ulatub põllumajanduse eriharudesse, eraldi lina- ja metsakasvatusse; neile on kohuseks tehtud aeg-ajalt oma kogutud teateist ja arvamistest teadustada. Siis on veel põllumajandusliku kirjanduse eritoimkond, kelle ülesandeks on hoolitseda seltsi koosolekuil peetavate kõnede eest. Põllumajanduslike näituste ajaks kujundatakse toimkond eeltööde tegemiseks ja näituse korrapärase käigu järele valvamiseks.

1) Teadmata, mil puhul korjatud.

Oleks mitmes suhtes väga soovitatav, et Seltsil oleks oma kasutada katsetalu või mõni muu põllumajanduslik ettevõtte, kuhu oleksid koondatud kõik praktilised katsed; kuid seda saavutada pole senini võimalik olnud. Kõik arupidamised ja kavatsused viljapuu-aia ja katsetalu asutamise, samuti ka rändava õpetaja palkamise asjus, kelle kohuseks oleks igale üksikule majapidamisele juhatust ja nõu anda, — kõik need kavatsused on raha puudusel hääbunud; kuid Seltsil on lootus tuleviku ja seisukorra paranemise peale, kui tal on mitte sajad, vaid tuhanded liikmed.

Et oma kavatsusi eesti põllumehele kättesaadavaks teha ja temas elavat osavõttu Seltsi vastu äratada, arvas viimane otstarbekohaseks tegevust väljaspool koosolekuid põllumajandusliku ajakirja abil toetada. Ei oleks mitte üks põllumees, kel seni Seltsi elust vale arusaamine, antud seletuste mõjul oma ekslikest arvamistest loobunud ja tegelikult meie Seltsi kosumise eest hoolitsemisest osa võtnud. Selles asjas olid mitmed nõupidamised, nimelt 1877. aasta eesti põllumajandusliku lehekese „Eesti Põllumehe“ omandamise üle, kuid asi ei sobinud ebakohase üleandmisviisi tagajärjel.¹⁾ Seltsi teadaanded saadeti avaldamiseks „Eesti Postimehele“ ning „Eesti Põllumehele“ ja peale seda, kui viimase väljaandmine lõppes, ajalehe „Sakala“ väga õpetlikule põllumajanduslikule lisale. Sel teel avaldati trükkis mõned protokollid, põllumajanduslike näituste kirjeldused ja üksikud kõned. Seltsil on õige rikkalik materjal: kuni 1. märtsini s. a. oli tal 105 enamalt jaolt õige üksikasjalist protokollit; selle ajani oli ette kantud 143 põllumajanduslikku ja üldkasulikku kõnet;²⁾ peale selle olid saadetised ja kirjavahetus mitmesuguste ametikohtadega ja asutistega; nende saadetiste suhtes loeb Selts tarvilikuks neid lühidalt meelde tuletada, sest et nad iseloomustavad meie Liivimaa ühiskondlikku elu ja väärivad mõningat tähelepanu.

1871. aastal arutas selts mitmekülgselt alatasa suureneva ja põllumehele määratud kahju toova hobusevarguse-küsimust. Selts esitas Liivimaa landratikolleegiumile palve karistuse suurendamise otstarbel, kuid tagajärjeta³⁾. Siis aru-

1) V. eespool lk. 104.

2) Neist protokollidest ja kõnedest ei leidnud ma omal ajal T. E. P. S-i arhiivist midagi. Hiljemini leidsin vanakraami-turult pakikese J. Tülki kirjutatud (pliiatsiga) kõnesid, mis arhiivi said.

3) Landratikolleegiumi vastusest 1. apr. 1871 nr. 360 Seltsi kirja peale 5. veebr. 1871 nr. 129 (T. E. P. S-i arhiivis) on näha, et selts on landr. k-le ette pannud hobuste passid sisse seada ja karistusi hobusevarguse eest

tati 1872. aastal küsimust kogukondlike kohustustest ja maksuvaba mõisamaa ning maksualuse maa vahetada nende kohustustega. Meie kohalike vahetada läbi-vaatamisel selgus, et maksualuse maa taalri¹⁾ hind oli uute mõõtmiste tagajärjel märksa tõusnud. Igapäevane selgus, et parem maaharimine tõstab meie maa hinda, sest et taaler on mõeldav suurus, tingitud paremast või pahe-
mast maapinnast. Seda maksualuse maa väärtuse tõusu kasutas mõisnik sel teel, et ta tihti muutis maksualuse maa maksuvabaks mõisamaaks ja sellega suurendas viimast esimese kulul; selle tagajärjel kahanesid väikepõllumehe väljad, kogukondlikud kohustused jäid aga samadeks või — mis veel halvem — suurenesid selle läbi, et mõned talu-
kohad ära kaotati, neil lasuvad kohustused aga teiste väike-
põllupidajate peale ära jagati. — Sel põhjusel palus Selts²⁾, et ka mõisniku maa osa võtaks kogukondlike kohustustest, postijaama-maksudest, teede parandamisest ja vallakoo-

kõvendada. Esimest ettepanekut ei pea landr. k. vastuvõetavaks, sest et see tooks palju tüli, kulu ja tööd ametikohtadele ja raskusi hobusepidajatele, passid oleksid siiski kergesti võltsitavad ja vastava seaduse pundumisel ei saa sellekohast määrust terves riigis maksma panna, nii et see abinõu ei täidaks oma otstarvet, nagu katsed seda välisriikides näidanud, kus see korraldus lõppeks kõrvale heidetud; teise ettepaneku, karistuste suurendamise, peab landr. k. vastuvõetavaks, sest et kangemad karistused varemalt on otstarbekohaseks osutunud, ja paneb sellepärast T. E. P. Si kirja Liivimaa tsiviilkubernerile ette, et see omalt poolt mõjuks 1857. a. kriminaalseadustikus ettenähtud hobusevarguse karistuste märksaks suurendamiseks. Landratikolleegiumi kirjale on kaasa lisatud tabel, mis näitab sillakohtutele teatatud hobusevarguste arvusid kolmel aastal. Selle järele on üles antud:

		1868	1869	1870	Kokku
Riia	silla- (a. maa-) kohtule	17	23	32	72
Volmari	" " "	14	8	19	41
Võnnu	" " "	13	14	20	47
Valga	" " "	7	15	35	57
Tartu	" " "	46	135	202	383
Võru	" " "	23	28	47	98
Pärnu	" " "	10	9	8	27
Viljandi	" " "	28	59	81	168
Kokku Liivimaal		158	291	444	893

hobusevargust.

1) Taaler — Läänemere kubermangudes tarvitav põllu mõõt, mis määratakse peajasjalikult mullapinna omaduste, aga mitte ainult suuruse järele.

2) Vaata eespool lhk. 103 ja allpool Seltsi kiri Liivimaa Landratikolleegiumile.

lide ülevalpidamisest, sest et praegustel oludel maksualuse maa peale ikka suuremat ja suuremat koormat pannakse. Vastuseks selle peale teatati Seltsile ¹⁾, et kõik tähendatud kohustused on müüdnud ja rendileantud talude lepingutingimuste kokkuseadmisel juba arvesse võetud, ja ilma kahjuta mõisnikule ei saa praegust vahekorda muuta. Sellepärast ei ole aadlikonvendil võimalik Seltsi palvet rahuldada.

1878. aastal arutati samasugust asja, mis seekord ainult jaamamaksusid puutus. Tõusetati küsimus: kas võib mõisnikule jääda õigus nõuda väikepõllupidajalt kohustuse täitmist, mille vajadus lõppenud? Asi puutus Peterburi maantee äärseid postijaamasid, mis raudtee-ühenduse tagajärjel kaotatud ja millede jaoks järjekult ka jaamamaksusid vaja ei olnud; kuid mõisnik arvas moona, mida enam ei viida, raha peale ümber ja võtab teda sel kujul mitte ainult rendi-, vaid ka müüdnud taludelt. Kui siin ei tule muutust paremusele, siis ähvardab taluomanikku tulevikus uus sõltuvus: mõnekümne aasta möödumisel on ta sääraсте võtete abil jälle päriliku rendi vahekorras, sest lepingu järele peab ta kandma kõik praegused ja tulevased kohustused; kui ühe või teise kohustuse vajadus lõpeb, arvatakse need raha peale ümber ja nõutakse sel kujul sisse, nende asemele ilmuvad uued, mis omakord siis jälle rahalisteks maksudeks muudetakse, ja niisugune asjade kord peab lõppeks õige imelikule resultaadile viima. Uuemal ajal pannakse isegi aadli kohustused taluomanikkude peale ilma lähema seletuseta, ainult — „maksa!“ Oleks väga soovida, et kõrgemad võimud säherdusele asjade korrale lõppeks piiri paneksid.

Peale selle arvas Selts tarvilikuks Tartu sillakohtu (Ordnungsgericht) poole pöörduda järelepärimisega trahvirahade tarvitamise kohta, mis sillakohus teede parandamise puhul külakogukondadelt võtab. Valitsuse ukaasi põhjal 1871. a., mis Liivimaa Kubermangu Lehes nr. 126 avaldatud, peavad need trahvirahad kogukondlikku kassasse minema; kuid sillakohus pidas need omale ja tarvitas teadmata milleks. Selle järelepärimise peale Selts vastust ei saanud, kuid, nagu kuulda, ei jätvat sillakohus neid rahasid enam oma kätte; endised rahad ei ole aga vallakogukondadele senini veel tagasi antud.

Selts pidas tarvilikuks nende rahade eest hoolitseda, sest nad puutuvad väikemaapidajat sama lähedalt kui tema kodune majapidaminegi.

1) Vaata allpool Landratikolleegiumi vastus T. E. P. Seltsile.

1876. aastal pidas Selts oma armsaks kohuseks tema kõrge ekstsellentsi, riigivarade-ministri härra ülesandel lina-tööstuse kohta teateid koguda. Seejuures osutusid õige suured puudused lina ümbertöötamises. Kasu tõttu, mis see haru¹⁾ nii riigile kui ka üksikule taluperemehele annab, tegi Selts omale sest ajast peale tähtsamaks ülesandeks hoolitseda linakasvatuse parandamise eest ja katsub seda kõigiti teostada.

Eespool-öeldu ja peale selle veel teised põhjused tegid väga soovitavaks, et Seltsil oleks eriline häälekandja, milles võiks arutada üksikasjaliselt mitmeid kõnealuseid asju ja olusid; kuid nagu eespool seletatud, ei viinud läbirääkimised ajalehe „Eesti Põllumehega“ soovitud eesmärgile ja varssi peale seda lõpetati selle lehe väljaandmine Keiserliku Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomiaseltsi poolt hoopis. — Seltsi kogu harunenud tegevuse kirjeldamine on laialdane, olgugi raske, kuid üpris huvitav ülesanne tulevaks ajaks.

Selts võttis tegelikult osa ainete soetamisest professor mag. Konstantin Gust. Blumbergi kirjatöö jaoks „Eesti hobusest“. Seltsil oli eriti armas oma vaateid selles asjas arendada ja ülitarvilikku tähelepanu juhtida selle nii kasuliku looma peale, kes oma väsimatusega kõige lihtsamal hoolitsemisel on põllumehele nii suure tähtsusega.

Nii piirdus Seltsi tegevus suuremalt osalt vaimlise tööga, kusjuures õppimine ja õpetamine nõudsid suurema osa aega. Siin peeti karjakasvatuse ja põlluharimise eest hoolitsemist, samuti ka käe harjutamist põllutööle Seltsi tähtsamaks ning kõige otstarbekohasemaks ülesandeks. Kus aineline külg aga lubas, seal juhiti tähelepanu ka kauge- maile oludele ja meie laia isamaa üldisele edenemisele. Olgugi et Seltsil tuli loobuda osa võtmast mõnedest üldistest koosolekutest ja nõupidamistest Peterburis, Odessas ja Tiflisis, kust tulid kutsed, ei olnud selle põhjuseks hea tahte puudus, vaid mitmesugused muud olud, mida tal tuli arvestada. Ta ei ütelnud kunagi ära oma kaasabist üldkasulikule ettevõttele, kui seda ta ainelised olud vähegi lubasid. Põllumajanduslikud näitused äratasid algusest peale temas elavamat huvi ja selles asjas olid rohkem kui üks kord saatkonnad kaugemaisele kohtadesse saadetud. Nimelt avaldas Selts järgmistel kordadel iseäralist huvi ning osavõttu ja läkitas saadikud:

1) septembrikuul 1870. a. koosolekule, mille Keiserlik Liiv. Ökonoomiaselts Ruhjas Liivimaal kokku kutsus²⁾;

1) mõeldud: põllutöö-haru.

2) V. eespool lhk. 101 jj.

2) juuni alul 1871. a. loomade ja põllutöö-saaduste näitusele, mille seesama Ökonoomiaselts Tartus korraldas;

3) sama aasta juunikuul lõpul suurele Balti põllumajanduslikule näitusele Riias, mille eest vastutamisest Selts ise ka 50 rublaga osa võttis¹⁾;

4) augustikuul 1872. aastal Keiserl. Liiv. Ökon. Seltsi näitusele Tartus;²⁾

5) juulikuul 1873. a. Liivimaa Põllumajanduse ja Tööstuse Edendamise Seltsi näitusele Tartus;

6) augustikuul lõpul 1874. a. sama seltsi näitusele Tartus;

7) augustikuul 1876. a. sama seltsi näitusele;

8) juunikuul 1877. a. Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi poolt Pärnus korraldatud loomade ja põllutöö-saaduste näitusele;³⁾

9) augustikuul 1877. a. Liivim. Põllum. ja Tööst. Edend. Seltsi näitusele Tartus;

10) augustikuul 1878. a. sama seltsi näitusele.

Samasugusel arendaval viisil, nagu põllumajanduslikud koosolekud põllumehe mõistuse peale, mõjuvad näitused tema tegeliku elu peale. Näitused peavad nimelt esile tooma puudusi hooletusse jäetud majapidamises, sellele mõistlikku arenenud tegevust vastu seades; seesugused näitlikud lõendused ühes õpetlikkude seletustega mõjuvad suuresti vaataja mõistuse peale ja ergutavad teda kaasatagemisele ning parandustele. Selles ep seisabki näituste arendav mõju ja nende tähtsus rahva majandusele; nendega äratatud mõtted ja vaated antakse järeltulevale põlvele edasi, mõistlikud mõisted paljunevad ja levivad paigast teise ning põlvest põlve ja viivad isamaa kultuuri alalise arenmise teel samm-sammult tema kõrgema astmeni.

Ilma üldiselt mõistetava keeleta kaotab näitus pooleldi, kui mitte täiesti, oma tähtsuse; iga asja otstarve ja kasu

1) V. E. Kirjand. 1913, lhk. 313 ja 314, C. R. Jakobsoni kirjad J. Adamsonile, m. s. J. V. Jannseni sõidust Riia näitusele.

2) Enne näitust sai Selts kutse, tarvilikkude auhindade soetamisest osa võtta. Liivimaa Selts palus sealjuures nõupidamiseks selles asjas erilisi saadikuid läkitada. Eesti Seltsi küsimise peale, missugused õigused võiksid Liivimaa Seltsi arvates neil saadikutel olla, ei tulnud aga vastust ja sellepärast jäi see saadikute läkitamine ära.

3) Pärnu näitusel käis Seltsi poolt M. Mitt. — Tol näitusel pidas Jakobson tuntud kõne kõikide kodumaa seisuste koostöötamisest. — Miti kõne Pärnu näitusest, mille ta T. E. P. Seltsis ette kandis ja mis hiljemini „Eesti Põllumehe“ nr. 10 (& 11) a. 1877 ilmus, on algusest lõpuni Jakobsoni kirjutatud. Käsikiri Miti paberite hulgas arhiiv-raamatukogus.

tuleb vaatlejale ära seletada; ainult sel viisil võib ta kaasa-
tõmbamisele ergutavaks abinõuks olla; ilma selleta jääb
ta enamikule mõistatuseks; vaatlejad kaevad väljapandud
asju, ilma et nad aru saaksid, milleks need tarvilikud ja
kõlblikud. Ja ometigi ei olnud eesti taluperemehele 1876.
aastani sääraseid mõistatusi vähe. Kõik näitused korral-
dati sakslaste poolt ja toimetati saksa keeles; kasu eesti
põlluharijale oli vahest mõnes auhinna-rublas või mingi-
suguses aurahas. 1876. aastal asus Selts selle puuduse
kõrvaldamisele ja hakkas eesti näitust korraldama.

Siinjuures loeb Selts armsaks kohuseks oma õiglast
tänu avaldada tema kõrgele ekstsellentsile riigivarade-
ministri härrale armulikkuse eest, millega ta, Seltsi soovile
ette jõudes, üldkasuliku otstarbe teostamisele kaasa aitas
kontsessioonide, aurahade j. m. võimaldamisega; ainult
selle tagajärjel õnnestus Seltsi kavatsus. Ka Liivimaa Üld-
kasulikule ja Ökonoomiaseltsile avaldatakse tänu aurahade
annetamise eest. Kõik need teened kergendasid väga
ettevõtte kordaminekut.

Kuid enne näituste avamist tuli kindlaks teha põhi-
mõtted, millede järele asi võiks olulist kasu tuua. Määrati
kindlaks, et auhindade vääriliseks arvatakse ainult need
loomad, kes vastavad meie põllumajanduslikele oludele,
nagu: et nende pidamiseks ja toitmiseks ei oleks rohkem
tarvis, kui meie väikepõllupidaja suudab anda; et see-
juures loomadel oleksid siiski niisugused loomulikud oma-
dused, mis ka kohalikkudel oludel täienemisvõimaluse
jätaksid; hobustel näit. pidi arvesse võetama kaal, proport-
sionaalne kehaehitus ja lihastiku tugevus, lüpsilehmadel
kaal, piima rohkus j. s. s. Nimelt seesuguseid loomi taheti
auhinna väärilisteks arvata ja sigindamiseks soovitada. Mis
puutub piimakarjasse, siis soovitati siinsete vilunud kar-
jakasvatajate poolt eesti tõugu lehma ja angleri härja
paaritamist, kui meie oludele ja kliimale kõige paremini
kohastuvat. Sarvelajatele kavatseti ülepea rohkem tähele-
panu kinkida. Hobuste suhtes jälle märgiti kõige pare-
maks töölooma-tõuks eesti oma. Sõidu- ja ratsahobustena
ei eelistatud ühtegi tõugu.

Suurpõllupidajate kari kõrvaldati aineliste auhindade
saamiselt; selle jaoks nähti ette ainult kiitusekirjad. Selle
kõrvaldamise põhjuseks oli paremate euroopa puhastverd
tõugude kasvatamine mõisates ja ardenni hobuse või selle
ristlemisel saadud tõugude tarvitamine põllutööl. Kui neid
tõugusid väikepõllupidajale kasvatamiseks soovitada, siis
oleks selle otsekohene tagajärg tema vaeseksjäämine. Kui

meeles pidada, et need tõud vajavad eriliselt head toitu, mida neile ainult suurpõllumees kaheteistkümnevälja-süsteemilise majapidamise juures võib anda, ja et väikepõllumees aga suvel oma karja ainult harilikul karjamaal ja talvel sooheintega toidab, siis selgub kindlasti, et säärasel seisukorral kallite tõugude pidamine tema majapidamise peab hävitama. Sellepärast ei või ta võistelda mõisnikuga, kes temast kõigiti ees, nagu seda mõisnikkude näitused on tõendanud. Kuid oli tarvis väikepõllupidajat äratada, ja Selts võttis selle ülesande täitmise oma peale.

Aja jooksul, s. o. 1876. a. peale, pani Selts kolm põllumajanduse- ja tööstusenäitust toime: 1876. a. Nuustaku alevis Otepää kihelkonnas, 1877. a. sealsamas ja 1878. a. Põltsamaa alevis.

Neil näitustel said loomade ja tööstusesaaduste eest auhinnad järgmised isikud:

I. 1876. aastal 20. septembril Nuustaku alevis.

A. Keiserliku Liivimaa Ökonoomia Seltsi hõbe-auraha — esimeseks auhinnaks:

1. rentniku abikaasa Amalie Märzin Orava karjamõisast Tartu lähedalt — oma valmistatud üliheade poolvillaste ja linaste kangaste eest.

B. Sama seltsi pronksauraha — teiseks auhinnaks:

1. maaomanik Johan Koiv Pühajärve vallast — 10-kuuse angleri-eesti segatõugu õhvakese eest;

2. maaomanik Märt Mitt-Kiltre Tamme vallast — oma põllutööriistade kogu eest.

C. Selle seltsi suured kahe hobuse adrad — esimeseks auhinnaks:

1. Johan Pakkal Pilkuse vallast — oma tööhobuse, eesti tõugu 4-aastase musta mära eest;

2. rentnik Vilhelm Paul Tähtvere vallast — araabia-eesti tõugu 11-aastase sugumära eest;

3. maaomanik Hans Laur-Araku, Ropka vallast — kohalikku tõugu 5-aastase lehma eest.

Väikesed kahehobuse adrad — teiseks auhinnaks:

4. maaomanik Hans Tõnisson-Saare Viljandi vallast — eesti tõugu musta 4-aastase sugutäku eest;

5. maaomanik Johan Koiv Pühajärve vallast — kohalikku tõugu 5-aastase lehma eest;

6. mölder ja maaomanik Aleksander Eisenschmidt-Raudsepa — angleri-eesti segatõugu 1½-aastase härja eest.

D. Poolimperiali — teiseks auhinnaks:

1. maaomaniku abikaasa Elli Mitt-Kiltre, Tamme vallast — hea ülikonnariide eest.

E. Kolm rubla — kolmandaks auhinnaks:

1. töölise abikaasa Marie Kruse Pilkuse mõisast — villase riide eest.

F. Plaatinast poolimperiali, 3 rbl., annetanud hr. landrat von Liphardt-Raadi:

1. maaomanik Johan Koiv Pühajärve vallast — või eest.

G. Auhinnaks 1 hõberubla.

1. Jaan Kann Kaagvere vallast — kõrvitsate eest;
2. Vladimir Vähi-Raudsepa Pühajärve vallast — kartulite eest;
3. Adam Sulg Erastvere vallast — lukksepatööde eest õmblusemasina jaoks;
4. Johan Tamm Otepää vallast — oma tehtud võivalmistamisriista eest.

H. Selle seltsi kiitusekirjad:

1. mõisaomanik Andreas Fuchs-Palupera — ardenni-eesi tõugu 6-aastase halli sugutäku kui tööhobuse eest;
2. mõisaomanik Heinrich Bark-Arula — trakeeni-eesi tõugu 5-aastase sõidutäku eest;
3. Jaan Lesta Ropka vallast — 4-aastase tumehalli orlovi-eesi tõugu sõidutäku eest;
4. Adam Möistus Arula vallast — 2-aastase eesti tõugu kõrvi täku eest;
5. Hermann Johannson Pühajärve vallast — 2 $\frac{1}{2}$ -aastase kõrvi eesti tõugu sõidutäku eest (see oli haruldaselt ilus loom);
6. Peeter Adler Tähtvere vallast — 3-aastase ardenni-eesi tõugu halli sõidumära eest;
7. Adam Mets Vana-Piigandi vallast — 7-aastase ardenni-eesi tõugu kõrvi töömära eest;
8. Jaan Tamm Otepää vallast — 11-aastase eesti tõugu kõrvi sugumära kui tööhobuse eest.

Ülepea anti sel näitusel Nuustakul:

- 1 Keiserliku Liivimaa Ökonom. Seltsi hõbeauraha,
- 2 sellesama seltsi pronksauraha,
- 3 suurt kahehobuse-atra (Adleri süsteemi),
- 3 väikest kahehobuse-atra,
- 1 poolimperial,
- 1 auhind 3 rubla,
- 1 plaatinast raha,
- 4 auhinda à 1 hõberubla,
- 8 kiitusekirja,

kokku 24 auhinda. Anti välja 130 rbl. 10 kop.; sissetulekut saadi 143 rbl. 21 kop.; kassasse jäi 13 rbl. 11 kop. Üldiselt oli näituse saavutus üsna rahuldav; vihmase ilma peale vaatamata käis näitusel ligi 1400 inimest ja paljud viisid õige hea mulje kaasa.

II. 1877. aastal 10., 11. ja 12. septembril, Nuustakul:

A. Keiserliku Liivim. Ökonom. Seltsi: hõbeaurahad — esimeseks auhinnaks:

1. Vilhelm Paul-Roa, Tähtvere vallast — 4 $\frac{1}{2}$ -aastase ardenni-eesi tõugu halli sugumära kui sõiduhobuse eest (ilus kehaehitus);
2. Heinrich Zastrov, Pühajärve Laotse karjamõisa rentnik — anglo-vogtlandi tõugu 12-aastase lehma eest.

B. Sama seltsi pronksaurahad — esimeseks auhinnaks:

1. Vilhelm Paul-Roa, Tähtvere vallast — 3 $\frac{1}{2}$ -aastase segatõugu sõidutäku eest.

2. Vladimir Vähi-Raudsepa Pühajärve vallast — 1¹/₂-aastase suf-
folki tõugu orika eest.

C. Selle seltsi kahehobuse-adrad — esimeseks auhinnaks :

1. Johan Naglapää Arula vallast — 13-aastase eesti tõugu kõrvi
tööruuna eest;

2. mölder Hans Prants Pilkuse vallast — 1¹/₂-aastase segatõugu
punase mullika eest;

3. mölder Aleksander Eisenschmidt Pühajärvelt — 2¹/₂-aastase pool-
verd-angleri tõugu härja eest.

D. Poolimperialid — teiseks auhinnaks :

1. proua Krõõta Paul Tähtvere vallast — halli ja kirju poolvillase
naiste ülikonna-riide eest;

2. tööline naine Mari Kruse Pilkuse vallast — ülihea villase
lõnga eest.

Tähendus : Esimeseks auhinnaks tööstusesaaduste eest oli määratud
Keiserliku Liivim. Ökonom. Seltsi auraha, kuid ei leidunud midagi, mis
erilist hindamist oleks väärinud.

E. Auhinnad à 5 rubla — teiseks auhinnaks :

1. Gustav Peterson-Männiku Pilkuse vallast — 3-aastase pool-
angleri tõugu lüpsilehma eest;

2. Jaan Lauri Kodijärve vallast — 2-aastase poolverd-angleri tõugu
punase mullika eest;

3. rentnik Jüri Porkmann Kodijärve Kirbu karjamõisast — 4-aas-
tase angleri härja eest.

F. Auhinnad à 3 rbl. — kolmandaks auhinnaks :

1. vankritegija Märt Juurik Öisu vallast — kangastelgede eest. Töö
oli korralik ja hea, kuid teljed liiga väikesed, et uuematele nõuetele
kanga laiuse suhtes vastata.

2. rentniku abikaasa Amalie Märzin — villaste ja poolvillaste kan-
gaste eest;

3. perenaine Anna Naglapää — villaste ja linaste kangaste eest.

4. perenaine Helene Palm Kaagvere vallast — vaipade eest.

G. Auhinnad à 1 hõberubla — neljandaks auhinnaks :

1. Pühajärve Raudsepa talu perenaine Eeva Vähi — musta ülikonna-
riide eest;

2. perenaine Maria Iga Pilkuse vallast — villase kanga eest.

H. Selle Seltsi kiitusekirjad :

1. esimese auhinna asemel hr. Ernst von Middendorf-Hellenurme
— 10-aastase poolverd-angleri tõugu lehma eest;

2. sellesamale — ⁷/₈-verd angleri tõugu lehma eest;

3. kolmanda auhinna asemel Aadam Eichenfeldt Pühajärve Voki
karjamõisa rentnik — 2¹/₂-aastase kõrvi eesti täku eest;

4. Peeter Pirsko-Kerge Tähtvere vallast — 3-aastase tumehalli eesti
mära eest;

5. Vidrik Peterson Pilkuse vallast — 4-aastase eesti sugutäku eest;

6. Jaan Harjuke-Maasikmäe Kastre vallast — lauavõi eest;

Tähendus : Näituseruumi kõrval seadis mõisnik hr. A. von Roth-
Pilkuse üpris vastutulelikult oma Schwartzi süsteemi piimatalituse üles

ja täiendas selle poolest näitust, kusjuures ta ise seletusi andis ja talu-
perenaisi õpetas.

Sel teisel näitusel anti auhindadeks :

2 Keiserliku Liivim. Ökon. Seltsi hõbeauraha,

2 sama seltsi pronksauraha,

3 selle seltsi kahehobuse-atra,

2 poolimperiali,

3 auhinda à 5 rubla,

4 auhinda à 3 rubla,

2 auhinda à 1 hõberubla,

6 kiidukirja,

kokku 24 auhinda.

Näitusel käis ligi 1300 inimest. Väljaminekuid oli 235 rbl. 50 kop.,
sissetulekuid 110 rbl. 47 kop., puudujääk tuli Seltsi tagavarakapitalist
katta. Tähele pannes kasu, mis tuleb rahva tegevuseleäratamisest näi-
tuse abil, ja head mõju põllumajanduse kohta, et tule puudujääki kah-
juks lugeda. Seltsi kassahoidja, pastor V. Eisenschmidt tähendas selle
kohta väga tabavalt: „Kui meie kopikaid loeme, siis on meie kapital
kahanenud; kuid ta kasvas kasu võrra, mis tõi näitus; sellega andsime
ta kõrge protsendi peale, mis meie järeletulijad ära näevad.“

Kõigil kolmel näitusel anti: Riigivarade-ministeeriumi

1 väike hõbeauraha,

2 pronksauraha,

8 kiitusekirja;

Keiserliku Liivimaa Ökonoomiaseltsi

6 hõbeauraha,

9 pronksauraha;

Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi poolt:

9 kahehobuse-atra,

3 poolimperiali,

3 auhinda à 5 rbl.,

8 auhinda à 3 rbl.,

1 platinast raha,

6 hõberublatükki,

24 kiitusekirja,

1 rubla teeraha,

kokku 81 auhinda.

(Järgneb.)

A. Kruusberg.

„Kalevipoja“ juudikeelne tõlge.

Hoolimata sellest, et „Kalevipoja“ väärtus on viimasel
ajal mitmeti vähenenud, on ta siiski jäänud teoseks, mida
tuntakse välismaail peaaegu ainsa eesti vaimusünnitisena.
Paljudes leksikonides ja õpperaamatuis kirjutatakse veel
praegugi, et eestlastel ei olevatki teisi, „Kalevipojast“
väärtuslikumaid ilukirjanduslikke teoseid. „Kalevipoega“
on seniini tõlgitud umbes tosinasse keelde. Saksa, vene,
ungari ja läti keeles on täielised tõlked (saksa ja vene

keeles isegi kahes redaktsioonis), soome keeles peaaegu täieline, kuna üksikuid osi leidub prantsuse, inglise, itaalia, hispaania (?), esperanto ja — juudi keeles.

Ei tea näinud ega kuulnud olevat, et kuskil eesti kirjanduses oleks senini ilmunud märkusi või arvustusi juudikeelsest „Kalevipojast“, välja arvatud lühike teade „Päevalehes“ paari aasta eest, et keegi härra olevat läkitanud Tallinna Eesti Muuseumile mainitud tõlke. Märtsi keskpaigu k. a. refereeris allakirjutanu tõlkest Akadeemilises Rahvaluule Seltsis.

Enne kui lähemalt vaadelda tõlget, olgu öeldud paar sõna juudi keelest. Juudi keel ehk juudi žargoon on mõnisada aastat tagasi tekkinud segakeel, mida kõneleb enamik Euroopas ja eurooplaste asustatud maa-aladel elavaid juute. Praegusel juudi keelel on vana heebreaga õige vähe ühist; žargooni aluseks on saanud saksa keel. Suurim erinevus viimasest on häälduses ja grammatikas, kuna leksikaalne külg vähe teiseneb.

Juudikeelne „Kalevipoeg“ on ilmunud nelja aasta eest pealkirjaga:

F. Krejtsvald. Kalievipejg (funestõnišn epos). Kooperativ-farlag „Kultür-lige“. Kiev—1922¹⁾. Järgmisel leheküljel leidub märkus: fun der dejšišer avtorizirter iberzetsung B. Raskin — saksa autoriseeritud tõlkest B. Raskin.

Saksa keeles on C. Reinhali ja F. Löwe „Kalevipoja“ tõlked. B. Raskin on kasutanud vanemat tõlget, mis ilmus Kreutzwaldi päevil pealkirjaga: Kalewipoeg, eine Estnische Sage, verdeutscht von Carl Reinhthal. Dorpat, gedruckt bei Heinrich Laakmann. 1857. Löwe tõlge erineb mõlemast suuresti. Näitena olgu „Salme laulu“ algus igas tõlkes (Kvp. I, 126—138).

Löwe tõlge:

- In der Wiek 'ne junge Wittib
Einsam haust' auf ihrem Hofe,
Einem Bau gleich ohne Balken,
Einem Hause ohne Dachung.
130. Ihre Heerde selbst zu hüten
Ging sie froh am Sonntag frühe
Wie am Werkeltag jeweilig,
Was denn fand sie auf der Viehtrift,
Auf dem Ranft voll Rinderspuren,
Auf der Dorfes-Schaukel Rasen?
Fand ein Küchlein auf der Viehtrift,

1) Kõik juudikeelsed näited on transkribeeritud ladina tähtedega.

Auf dem Ranft ein Ei vom Birkhuhn,
Auf dem Rasen ein Krähenjunges.

Reinthali tõlge:

In der Wiek lebt' eine Witwe,
Jugendlich, doch still und einsam
Wie ein unbewohntes Stübchen,
Wie ein Hüttchen ohne Schirmdach.

130. Auf der Viehtrieft schritt sie Sonntags
Und, wie es sich fügte, sonst auch
Sorgsam selbst der Heerde folgend.
Und was fand sie einst am Wege,
Auf der Trift in Rinderspuren,
Auf dem Schaukelplatz des Dorfes?
Fand das Kücklein an dem Wege,
Fand das Birkhuhnei in Viehtrift,
Vor dem Dorf die junge Krähe.

Raskini tõlge:

Inm dorf-vik hot gelèbt zeh,
an almõne iz gevèzn,
noh gor jung, doh štil und ejnzam,
vi an umbazèsn hejzl,
vi a bejdl nit baširemt.
Ejnmol, zuntig, in dem fi-veg,
gejt bazõrgt zi noh di fi noh.
Vos't gefünen afn veg zi,
in di špuren fun di rinden,
af dem hejde-plats fun derfl?
Afn veg — a klejne hindl,
a tjetjère-èj — in hauf-trit
lem dem dorf a kro a junge!

Mõned kohad on peaaegu täht-tähelt Reinhali algupära:

Mitten in der schönsten Heuzeit
Ueberrascht sie uns mit Regen.
In der mit, in šejnsten hej-zejt —
iberrašt er unz mit regus.

Tõlgitud on osi „Kalevipoja“ esimesest ja teisest laulust, esimesest laulust Salme ja Linda kosjalugu pealkirjaga: Kaliev's hasene — Kalevi kosjad, teisest vana Kalevi surm — Kaliev's tejt. Kogu tõlge koosneb u. 820 värsist: Kalevi kosjad u. 610 rida ja Kalevi surm u. 210 rida. Lugudest on välja jäetud mõned korduvad kohad, laiema kirjeldused või koguni terved episoodid, nagu Murueide ja haldjate Salme ehtimine, viies Linda kosilane Kungla kuninga poeg, Tallinna Toompea ja Ülemistejärve sünd jne.

Eessõnas ütleb tõlkinu, et need katkendid, mis ta esitab, olevat otsekohest rahva-algupära. Kui ta siiski on tõlkinud mõne Kreutzwaldi juurdelisatud värsi, siis on see sündinud sideme loomiseks üksikute osade vahel. Niisugused sidevärsid on märgitud tähekestega. Mis puutub laulude rahva-algupärase, siis arvestab tõlkinu Kreutzwaldi Rein-

thali tõlke eessõnas ilmunud märkusi. Arvatavasti ei mõistnud ta eesti keelt ega tunnud eesti rahvaluulet lähemalt.

Siiski on tahetud edasi enda sisu enam-vähem täpsalt. Sageli sõltuvad hälbimused saksakeelsest tõlkest. Muide on B. Raskin huvitavalt juudidäparastanud Salme pulmade kirjelduse; see oleks ka suurim kõrvalekaldumus. Salme laulatatakse nagu juudi neuu hupe-bejdl'i — laulatusbalda-hiini all:

Un me't apgeriht di hohtsejt,
ufgeštelt dos hupe-bejdl
ejlik fun di alte štangen
un fun trukn arbes — štejngleh,
ufgeštelt es tsu der hohtsejt.

Vist on tahetud anda lugejale selgem pilt Salme pulmailust.

Üldse peab ütleva, et tõlkinu ei ole pidanud kinni värsside arvust. Ta on neid lisanud või hüljanud oma heaksarvamist mööda.

Eesti rahvalaulude värssitehnikat ei ole B. Raskin tunnud. Tõlkes puuduvad nii alliteratsioon, assonants kui ka seadusepärase rõhutamine ja muud stiililised võtted. On ju Kreutzwaldi „Kalevipoja“ ilukirjanduslik külge niikuinii nõrk ning vigane ja veel enam on seda Reinthali tõlge. Kreutzwald ise kirjutab Reinthali tõlke eessõnas (lk. XVI ääremärkusena): „So hat sich der Uebersetzer es auch einstweilen versagen müssen, hier der Estnischen Poesie eigenthümliche Alliteration wiederzugeben.“ Vielleicht gelingt es einem späteren Uebersetzer das Versäumte nachzuholen.“ Juudikeelses tõlkes ei või leida ühtki teadlikku alliteratsioonijuhust. Mis on, see on juhuslik. Ainsaks säilinud stiililiseks võtteks on parallelism. Peajoonis on alal hoidunud eesti rahvalaulude neljajalgne troheus, kuna eksimusi on kõikjal.

On ju üldse raske edasi anda meie omapärasest rahvalaulu täies ehtes mistahes võõras keeles. Kui võrrelda juudi tõlget mõne teisega, näiteks Truusmanni venekeelse tõlkega, siis on viimane palju halvem. B. Raskinil on isegi kohti, mis saanud tõhusamaks, voolavamaks. Näit.:

Sõua, sõlge, jõua, sõlge,
Lenda, lepatriinukene,
Minge arsti otsimaie, jne.
Drej zeh, brust-broš, virbl, brust-broš,
fli-že, fli-že, oleh-kefer,
ejlt eh, ejlt eh hilf mir brejngen.

Tõlke juudikeelsest küljest võiks öelda, et see on pisut saksapärase. Esineb rida sõnu, mida ei tarvitata tavalises

žargoonis. Teiselt poolt annab arhailise mulje vanaheebrea sõnade rohkus. Huvitav on, et heebrea sõnad ei ole transkribeeritud nagu harilikult, vaid žargoonipäraselt on lisatud vokaalid konsonantide vahele.

Lõpuks näide, kuhu võidakse sattuda, kui ei tunta asjaomaseid olusid ega asjaomast keelt: Läänemaa on ristitud külaks — dorf-vik.

Ei tea öelda, kas tõlkija kavatses jätkata oma tööd. Samuti ei ole olnud võimalusi saada teateid tema isiku kohta.

P. Berg.

Kirjanduslik ülevaade.

Dr. G. Schamelhout: *De volkeren van Europa en de strijd der nationaliteiten. Eerste deel.* Rasen volk, taal en staat het nationaliteitsbeginsel Litauers, Letten, Esten en Finnen. Amsterdam, 1925.

Lehitsenud nimetatud teose lõpus olevat kirjanduslike allikate nimestikku üksikute maade kohta oled hämmastunud Eesti üle võõrkeeles ilmunud kirjanduse vähesusest. Siinsamas, kus Leedu üle on toodud 55 õige põhjaliku teose nimetust, Läti kohta 31 nimetust ja Soome kohta 52 nimetust, esineb Eesti üle ainult 18 nimetust ning nende seas peaausjalikult vähemad tööd, nagu H. Panteniuse ülevaade Tartu Saksa koolidest, G. Suitsu ülevaade eesti kirjandusest (Die Kultur der Gegenwart T. I, Abt. IX, 1908) jne. Samuti vähe on toodud pilte Eestist, — rahvariides talumees ja naine, „Vanemuine“ ja Pauluse kirik Tartus on ainukesed. Sellest kõigest järeldame, et meid on välismaal alles liiga vähe tutvustatud. Meid tuntakse vähe. Sellepärast on tervitatud iga teos, mis meist kõneleb välismaal, eriti kui ta on kirjutatud enam-vähem objektiivses toonis, erapooletult ja ilma isiklike huvideta. Seepärast on hea meel lehitseda ka eelnimetatud hollandikeelset, väikesekaustalist, hea paberiga teost, mis moodustab esimese osa seeriast „Encyclopedie in monographieën“.

Nagu teose tiitlilehelt näha, vaadeldakse siin Euroopa rahvaid nende rahvuslikes püüdes ja võitlusis. Esimene osa, ilmunud möödunud aastal, on pühendatud Leedu, Läti, Eesti ja Soome rahvale ja käsitleb nende keele ja riigi tekkimist ning arenemist. Teose dispositsioon on järgmine. Sissejuhatuses (lhk. 9—14) piiritellakse rahvuse, rassi ja rahva mõisted ning määratakse need kindlaks. Edasi käsitletakse (lhk. 15—54) tugevate tunnuseid, nagu pealuu-vormi, kasvu, naha, silmade ja juuste värvingut, juuste vormi jne. Edasi antakse ülevaade rahvaste jagunevusest rassideks, esitades sealjuures vanemate autorite jaotusi, nagu Linné (1707—1778), Blumenbach'i (1752—1840), Cuvier'i (1769—1822), St.-Hilaire'i (1860) ja Huxley omi, ja tuues täpsama ülevaate praeguses teaduses mõduandvate autorite — Topinard'i, Deniker'i ja Ripley jaotusest. Neist jaotustest on tähelepanavam Deniker'i jaotus, millega ühinevad ka mitmed teised antropoloogid (Beddoe, Broca, Collignon, Livi, Topinard) ja mis võiks enam tähelepanu leida ka meie geo-

graafia-õpperaamatus Blumenbachi endise, juba vananenud jaotuse asemel. Sellele järgneb rassibioloogia, rassi ja rahva vahekord, eelajaloolised rassid jne. Teine peatükk (lhk. 55—89) puudutab keelt kui rahvuse tunnust ja kolmas (lhk. 90—147) — Euroopa riikide ja rahvuste teket ning arenemist. Edasi tulevad vaatlusele Leedumaa (lhk. 147—242), Lätimaa (lhk. 243—316), Eestimaa (lhk. 316—376) ja Soomemaa (lhk. 376—451). Nimetatud ülevaadet, mis põhjenevad uuemal ja enam-vähem erapooletuil andmel, annavad igast maast, kui küll mitte täieliku, siiski õige ümmarguse ja asjaliku pildi, mis on küllaldane välismaalase esialgselt orientatsiooniks.

Need kirjutised on sümpaatilised veel sellega, et neis peegeldub soe osavõte teiste väikerahvaste saatusest, osavõte, mis on omane ainult väikerahvaile, kel puudub püüd teisi rahvaid rõhuda ning ekspluateerida ja keda ennast sageli on ähvardanud ning ähvardab suurte rahvaste surve. Olgu seepärast lähemalt peatunud eestlaste käsitlusel, mis mahutunud 60 lhk:le.

Eestlased kuuluvad soome-ugri tõugu ja on oma praegusele kodumaale tulnud 700—500 a. enne praeguse ajaarve algust. Sakslaste maaletungimisel elasid nad kindlais majades, harisid põldu ning olid tusedad merimehed. See oli sõjakas, töökas, kohusetruu ja seltskondlik rahvas, kellele omane eriti suur luuleikkus, mis avaldunud rohkearvulises sügavamõttelises laules. Sageli leidub neis laules valitseva korra kibedat arvustust ja teravat pilget. Eriti tähelepandav on lugulaul „Kalevipoeg“, mis hiilgavam eeskujuga aastasada võõrast rõhumist kannatanud rahva eepilisest andest. Esimesi eesti keele algeid kirjutas leiame Läti Hindreku kroonikast ja Liber census Daniae'st; neile järgnevad Fr. Witte katekismus, G. Mülleri jutlused, H. Stahl, J. Hornung ja Käsu Hans.

Riigi piirid, mille vaatamine järgneb sellele enam sissejuhatavale osale, on toodud täpsad ja kirjeldatud detailselt, samuti ka pindala ning rahvastiku suurus ja koosseis. Viimase vaatlusel on silmas peetud 1922. a. rahvalugemise andmeid ja võrreldud neid eelmiste rahvalugemiste resultaatidega. Siit paistab silma eestlaste protsendi alaline kasvamine ja teiste rahvuste protsendi vähenemine, eriti sakslaste suhtes, kelle arv on alaliselt langemas, vaatamata, et nad lisa saavad saksastunud eestlasilt.

Edasi kirjeldatakse vana-eesti usku ning muinasjumalaid ja võitlusi iseseisvuse eest sakslaste vastu, nimetades K. v. Freymann'iga („Der Geist der livländischen Kolonisation“), et sakslastel „Die Grausamkeit wurde zum Prinzip und das Blutvergiessen geschah mit der Umständlichkeit und Sorgfalt einer notwendigen Verrichtung“. Järgneb Rootsi ja Vene valitsuse aegsete olude; eriti päris- ja teoorjusega seotud julmuse kirjeldus. Võrratu rasked olud viisid Mahtra sõjani ja peksmisteni Tallinna turul, missugused sündmused on leidnud nii elavat kajastust noore naturalistliku kooli esindaja E. Wilde tähelepandavais teoseis. Klerikaalsele ajajärgule eesti koolielus järgnes 1886. a. tugev venestus, millest peale ei lubatud keskkoolides töötada eesti soost õpetajail. 1905. a. karistuse-ekspeditsioonest võtsid osa vabatahtlikult ka kohalikud mõisnikud. Ometi ei suutnud panrussism, mille kujukamaks esindajaks oli vürst Shakhovskoi, ega sakslus maha suruda eestlaste püüdeid ka poliitilise võimu järele. Mitmeis linnaomavalitsusis saavadki eestlased enamuse ja pärastine välisminister Jaan Poska on esimene eestlane-linnaepea Tallinnas.

sti algupärase kirjanduse arenemist märgivad K. J. Petersoni, Fr. Kreutzwaldi, A. Haava, K. E. Sööt'i, E. Wilde, G. Suits'u j. t. nimed. Läheb mööda pilte iseseisvuse kindlustamise püüetest 1917. ja järgnevail aastail, vabadussõjast, maareformist, vaenlasest vabastatud maa organiseerimisest jne. Tühjalt lõppesid sakslaste-aadlikkude jne. püüded ühendada maad, elanikkude enamuse protestidest hoolimata, Saksamaaga; möödapääsemata ja õigustatud on ka maareform, hinnatud on sakslastegi kultuurtöö Eestis. „De kultuurarbeid der Duitschers in het Balticum heeft de bevolking niets gebaat... De Lijflandsche ridderschap heeft zich tegen de uitgave van een Estischen bijbel verzet... De Estophielen onder de Duitsche geestelijken en goedbezitters zijn steeds een kleine minderheid geweest.“ — Eesti agrarolud on täiesti sarnased oludega Limburgis, kus vlaamid samuti kannatavad võõra rõhumise all ja vabaneda võivad, talitades eestlaste sarnaselt. — Puudutatud on ka enamlaste 1924. a. 1. dets. mässukatse. — Eesti lipp oma värvi-dega on maadharivale rahvale kohane sümbol: „Het zwart is de aarde, het blauw de hemel en het wit het zonnlicht.“ Raamatule on ligi lisatud 4 kaarti, nimelt Euroopa rasside, Leedu, Läti-Eesti ja Soomemaa ning soome sugu rahvaste kaart.

J. Rumma.

August Mälik: Kesaliblik. Romaan. „Sõnavara“ kirjastus Tartus, MCMXXVI. 162 lk. Hind ?

Kas oli õigustatud see väide, mis lausub omal ajal A. Kuprin Knut Hamsuni puhul: Hamsun pole loonud „kooli“?! Kas oli see mõeldud nii ainult vene kirjanduse puhul või oli siin arvestatud kõigi rahvaste kirjandust? Jumal teab! See vene arvustaja ei pannud olusid hästi tähele, või oli tal isesugune arvamine kirjandusliku kooli mõistest, või ei olnud siin veel Knut Hamsuni mõju teiste rahvaste kirjanduses märgata. Vähemalt üks neist põhjustest oli olemas.

Ükski teine väliskirjanik pole avaldanud säärast heatahtlikku ja ergutavat mõju eesti kirjandusse kui Knut Hamsun. Ükski teine pole loonud Eestis säärast „kooli“ kui see kuulus norralane, arvates kooli tunnuseks just seda, kui õpilased võtavad meistri meetodi ning väljendusvahendid ja püüavad nende abil oma tundmusi ning kogemusi kirjanduslikult tõlgendada, aja jooksul üle minnes kas omale stiilile või meistrit koguni ületades.

Ma ei eksi vist palju, kui lausun, et ükski uuem eesti kirjanik pole ilma Knut Hamsuni mõjuta. Silmapaistvalt tuleb see esile August Gailiti, Richard Rohti, A. H. Tammsaare ja Jaan Kärneri loomingus. Aga see mõju jätkub vahet pidamata, pole näha selle lõppu, sest Knut Hamsuni noorte armastus on nii ilus ja huvitav, et see leiab paratamatult jälgijaid nii elus kui kirjanduses. Kõige värskemalt on seda märgata senini tundmatus kirjanikus August Mälgis.

F. Tuulas lausub Tammsaare puhul Knut Hamsuni kohta: „Ta mõjub otse uusi hingeelulisi maailmu avades, kui ainult kaks või kolm tema romaani lugeda. Kuid jätkates mõistame juba peast tema rohutähte: ole inetu, et sind imeteldaks; ole õnnetu, et sind õnnelikuks tehtaks; ole naeruväärt, et noori neidusid liigutada; ja ole armuheitmatu, et sind armastataks.“ Need sõnad on kirjutatud otsekui August Mälgi romaani hinnangu sissejuhatuseks.

Ei ole tunnud viimasel ajal üheski teoses nii raskelt lamavana Knut Hamsuni mõju kui „Kesaliblikas“. See saab hooti otse väljakannatamatuks. Alul tuletavad sõnastus ning meeoleolu loomine Kellermanni

meelde, siis mõni lause, mõni nõokav ütlus Gailitit ja lõpuks jõuame päris Hamsuni enda juurde välja. Ah, need elemendid — need sammud ja suhted, millega esineb „Kesaliblika“ minategelane, on ju ülituttavad Knut Hamsunist saadik!

Aksel Lein, tundmatu minevikuga noormees, ilmub varakevadel kuhugi alevisse mere äärde suvitama. Tast kõneldakse ümbruses kui naistekütist, kuid tõelikult on ta äärmiselt tagasihoidlik ja kartlik meesterahvas. Õpetaja kasutütär Krista tuleb noore prouana suvitama, tutvub üllatava juhuse kaudu temaga, meelitleb ja ahvatleb kesaliblikana poissi, saab ta armukeseks, sunnib oma meest tapma, lahkub siis järeletuleva mehega, jättes noormehe nukrutsema, kuni seegi lahkub sõbra kirja peale.

See ongi jutu käik. Aga elemendid: ostab kala, kuigi tal seda tarvis pole, seisab tiheda sirelipöõsa taga ja vahib õpetaja maja, läheb siis viilistades koju, omandab teise armastuse paljasjalgse tütarlapse näol, käib kalal, imetleb öid, ootab tormi, viibib tühjades onnides ja mõtleb meetodil: „Küsi siis, mis mina arvan rikkusest. — — Tõesti, mina vaataksin ainult merele!“

Autor on omandanud juba teatava jutustuseoskuse: põimib detaile, ühendab meeleolu loodusega, tegevust mõttega, jõuab alatasa tegelaste iseloomu juurde välja; aga millegi pärast puudub sel ometi sisemine huvitavus. Lugada võib, aga kaasa ei vea. Huvitavam ütlus ja sõna vaheldub kehvema ja kahvatumaga. Virildata huuli muiates ja loed edasi. Ah, see on siis eestlase sissesead Hamsuni eluviisile ja tujudele.

Seda võõrapärasust, ebamäärasust on seitse esimest peatükki. Siis tuleb juba isiklikum toon, sest et autor teotseb juba oma elamuste mõjul. Aga üleminek on naiivne. Kaheksas peatükk on vististi kõige naiivsem kogu raamatus. Kahklus ja muie ripuvad kaua lugeja huulil, aga nende kadudes jääb järele hoopis ootamatu tunne: arusaamine ja kaasaelamine.

Aksel Lein on nukrameelse mõtiskleja kurblik kuju, õige meeldjääva palgega teiste sellesarnaste kõrval. Teda ei huvita alul miski: „Vana elu on otsas, aga ei leia uue algust kusagilt...“ Ta soovid on sihitud, ta igatsus on ebamäärane, ta teab ainult üht, et pole pärit „sellest seltskonnast“. Ta on olnud ikka teiste talutada ja tunneb seda päris paratamatusena, päris lõbusana ja hooletuna. Kõik juhused sunnivad talle peale selle naise kui saatuse. Ja paratamatusest tekib väike huvigi naise vastu — oh, see närtsiv ühepäeva-liblikas...

Aksel Lein on nimelt äärmiselt tagasihoidlik ja saamatu naiste suhtes.

Aga temale on vastu juhtunud — ja õnneks! — proua Krista Elli kuju: tüübiline naine, ootab, pakub, kannatamatu, tujukas, närviline. Ma arvan — just see „kesaliblik“ on raamatu väärtus: ükski teine eesti kirjanik pole nii lopsakalt elujanulise naise kuju esitanud.

Nende kahe „kokkumängus“ on midagi koomilist, romantilist ja ühtlasi kõige huvitavat selles raamatus.

Autor esitab oma kaht peategelast väga kitsastes tegevuspiirides, ainult armastusprobleemi käsitelles; neil pole ühiskonnaga kõige vähematki kokkupuudet ega mõtiskelu, nad on loodud õitsma ja närbuma egoistlikus püüdmises ja kires. Naisest ei maksa palju kõnelda, — ta ilu ja veetlus on loodud ju seks, et sellest tunda lõbu; kui teda ei võeta, siis võtab ise — ja sellega lõpeb tema huvide maailm. Aga noormees ei omanud enne naist mingit eesmärki ja peale seda jäi temale kogu elu ning mõtiskelu keskkohaks naine. Möödumise ja alistumise kurbus huulil, seisib ta imetelles selle „looduse suurteose“ ees ning elab hiljemini selle refleksist, järeilmõjust, mälestusest. Enne ironia, pärast melanhoolia.

Kirjanik mähib minajutustaja kaastundmuse linikusse teisi kujusid, neid aga, peale tütarlapse Naany, ironilise kergusega kujutades. Proua

Krista Ellit tabab õige sageli sarkasmiline aforism, nagu Gailiti naistege-lasi. Selleni on jõudnud autor mõistusliku elamise ja kirjanduse luge-mise kaudu. Ta teisedki kujud on nähtud heasüdamliku ironia liniku läbi. Eks ta käi õpetaja juurde, kes istub ikka üksi, „selg tulirauana kõver ja hall habe värikes teeklaaside vahel“, kes kõhis pihku ning pühkis otsaesist sinise taskurätikuga. Või kalur Silm, kes käib ja askeldab pikkades merimeeste saabastes, ja kui istub, siis on ta „küünarnukid põlvil, kaks kätt piibu ümber. Ta paksud silmad varjasid osalt silmi, ent paiste osa näitas nende rahulikkust.“ Mõned joonetõmbed veel mõnest kõrvaltegelasest — ja see oleks kõik. Mälgi tegelaste hulk pole suur.

Noor kirjanik on saaremaalane. See võimaldab head rannalooduse tundmist, mis avaldub teoses, looduseromantikana. Romantiline aine ja meeleolude rohkus sobib sellega. Loodusekirjeldused on põimitud mõningate lausetena üldkirjeldusse, kus nad ei saa mitte nii laiutavaks, nagu teistes sellelaadilistes suvitaja-romaanis. Vesi, meri on peegeldumas peaaegu igas kirjelduseosakeses, millest mõningad osutuvad päris kenadeks: „Õõ oli erakorraliselt pime. Jalgade ees keerlesid randuvate lainete mustad loogad ja vaia külge seot lootsik hüppas alati siia-sinna.“ Või: „Sarnaseil õil armastan tukkuvat vett ja vanu pajuksid peegeldumas ta kaldal. Peened pajuoksad joonivad vee musta võrgustikuga kui mure-niitega.“ Tõusevad õõ ja vaikuse muljed ammu tuttavaist raamatuist.

Kui olla korrapärane, siis peab lausuma paar sõna ka vastse raamatu kompositsioonist.

Sellel väikesel ulatusega romaanil pole suuri vajadusi kompositsiooni-ks, pole keskendada vaenuleere, puudub isegi armumängu vastaspool, nii siis sirgjooneline kujutus vahekorra arenemisest kahe noore inimese vahel selle kõrguspunktini, mis võtab oma alla kõigest sada kaksküm-mend seitse lehekülge. Pärast seda tuleb tegevuses vaheaeg, refleksi võtab võimuse, side eelmise jaoga on lõdvaks jäänud, pinguldunud meeleolu lõtvub.

A. Roose.

Rud. Reiman: **Läbi õõ.** Luuletusi 1918—1922. V. Pohlak & Ko. trükk ja kirjastus Võrus, 1925.

Mõnigi meie luuletaja kuulub nende hulka, kelle iga luuletuskogu ületab eelmise. Nii peakski olema ja kõigil. Aastad, mis toovad enesega ikka ja ikka täienemist, arenemist, selgumist, jah küpsmistki, mõjuvad alati värskendavalt, karastavalt ja arendavalt. Pikkamööda, aeg-ajalt vabanetakse nõrkustest ja pahedest. Ei saa seda kiiresti. Täie õigusega lausub kuskil vist Fr. Tuglas, et enne peab palju, palju „paberit määrima“, kui midagi head, kunstiliselt väärtuslikku saab kirjutada. See pole maksev mitte ainult väljapaistvail ilmakirjanikel, sest on ju teada nendegi loomingul alguspäevade suured nõrkused, pahed ning võrastele mõjudele alistumine, vaid meiega luuletajail. Tarvitseb vaid meelde tuletada, kui nõrku luuletusi, ja mitte ainult luuletusi, vaid isegi luule-tuskogusid on avaldanud „omal ajal“ need meie luuletajad, kes nüüd eesrinnas sammuvad, ennast ja ajajärku ning selle meeleolusid, kirgi ja tundeid vahest kõige õigemini edasi annavad, väljendavad ja kajastavad. Oma-aegse debüteerimise puhul ei võinud vahest mõnest kirjanikust eel-dadagi, et ta kord hiljemini enese isikupärasuse nii selgelt, teravalt esitab, et koguni eeskujuks saab, ja mitte ainult kaasaeglastele, vaid võib-olla järeltulevailegi põlvile. Kuid sisemised, varjatud tundemeel-sused, andekus ja suur tahe võimaldavad sedagi. Ilma tahteta võib talentki surra. Ja on surnud mitte üks, kaks, kolm, vaid palju. Tõsise kirjaniku tee — see on Kristuse rännak Kolgatale. Iga tõsine samm, teadlikult astutud, viib edasi, tähisele lähemale. Kui ei puudu sisemised

tõuked tähiste kättesaamiseks, siis saavutatakse nad kindlasti. Kirjaniku kunstiväärtuslik looming on kui viil, mis küpseb aeglaselt, päev päeva, nädal nädala, aasta aasta kõrval.

Seda aeglast, järjekindlat ilmestunud tõusu, selgumist, „enese leidmist“ ja progressiivset arenemist näitavad peale mitme teise kirjaniku vahest kõige selgemini meil kaks luuletajat, nimelt: Jaan Kärner ja Rudolf Reiman. Esinemislaadilt mitmekülgne Kärner on oma senise edenemistee küll kiiremalt käinud kui Reiman, sest viimase looming pole aastate vältel nii produktiivne, vahest kunstiliste tagatippude saavutamiseagagi, kui esimese oma. Ilmne on aga mõlematele üks selge asjaolu: järjekindel tõus.

Rud. Reimani esimene luuletuskogu „L a m b i v a l g e l“, mis ilmus ilmasõja päevil, on nõrk, isikupärata ja kunstiliselt vastuvõtmata. Selles on alles vähe autorile hiljemini omaseks saanud isikupäraseid jooni, mitte ainult sisus, vaid vormiski. Tolleaegse Reimani suurim nõrkus seisis ta koketeerivas, edvistavas poosis, valemaski kandmises. Ta varjas enese sisemist tõelikku minat. Ütles, et räägib tõtt, aga teadis ise väga hästi, et valetab. Ennast ja enese hinge „lustas“ Reiman siis „oma hinge salapärase romantilis-müstilise rüüga“ (Jaan Kärner: „Eesti uuemad luuletajad“, lhk. 34).

Neli aastat hiljemini (1918) ilmunud teises kogus „V a i k u s“ on Reimani luuletajanägu juba selgem, aga siiski mitte just päris selge. Aastate jooksul on autor ealiselt edasi sammunud, enese üle „sureva jumalana“ kohut mõistnud, e l u s t kui seesugusest selgemalt aru saanud ja ennast vastavalt ka väljendada püüdnud. Kogu viiekümnest neljast luuletusest on nii mõnigi küllalt väärtuslik, ja isikupärane, loetav ja kunstiliselt tähelepanuväärne, nagu näiteks „Melankoolia“, „Ema“ 1, 2, 3, „Sügisel“ j. m. t. Kuid esiletulev progress ei avaldu „Vaikuse“ puhul mitte ainult sisus ja aines, vaid vormiski. Ja viimases vahest koguni enamgi, sest et stiil, rütm ja lause omandavad värskema värvingu, keel aga tusedama, mahlakama ja mitmekesisema väljenduse. Üldse peab tähendama, et Reimani luule progress avaldub nähtavamalt ikka vormis, väljenduses. Kuid tervikut, ühtlast kokkuvõtet (kui seda tahetakse ja tarviski!) ei annud seegi Reimani luuletuskogu mitte. Oli ju sealgi mitte just vähe ebakõlalist ja mittemeeldivat „lõhna“ — kui tarvitada autori enese nii sageli korduvat sõna.

„Vaikusele“ järgnes Reimanilt 1922. aastal — jällegi nelja aasta tagant — poem „P ä i k e s e r a t a s“, mis vormiliselt ja aineltki juba tunduvalt ületas eelmised luuletuskogud. See meelelaad, mis juba enne „Päikeseratast“ Reimanil hakkas välja kujunema, on ta viimases kogus — „Läbi öö“ (1925) — oma valgustuse saanud.

Kuigi Reimani luuletuskogu „L ä b i ö ö“ 1. a. ilmus, pole ta avalikusele tänini nähtavasti veel mitte kättesaadav olnud; mille muuga siis seletada sedagi, et meie „ametlik arvustus“ — kui nii võib öelda „Loomingu“ aastaste kirjandus-ülevaadete kohta, mida traditsiooniliselt kaks aastat Jaan Kärner „mõttemõlgutustena“ „kirja paneb“ — selle luuletuskogu vaatlemata ja mainimatagi on jätnud.

T ä n a p ä e v a Reimanist ei saa aga ta läinudki aastal ilmunud luuletuskogu põhjal läbilõiget, ülevaadet, sest nende luuletuste sünniaega on tähistatud aastatega 1918–1922. Seega läbilõige autori loomingu päevist, mil meie ühiskondlikud töed jällegi oma ilmet muutsid ja kindla-piirjoonelisema kuju omandasid. Need luuletused kajastavad luuletaja sisemisi elamusi, janunemisi, kriise ja joobumusi meie vabadussõja päevil, mis aga temasse üldiselt nii raskelt ja masendavalt pole mõjunud kui näiteks Henrik Visnapuusse j. m. t. luuletajasse.

Autor tähendab täie õigusega allakirjutanule, et „...„Läbi õõ“ lõpetab minu kolmekordse kriisi: tervisliku, vaimlise ja kunstilise (sellest nimigi); sellepärast huvitav vahest peamiselt isikudokumendina“. Ja tõesti, isikudokumendi, seejuures aga küllalt raskelt loetava ning mõistetava isikudokumendi annab „Läbi õõ“ küll.

Need isiklikud vaatlused, tähelepanekud, elamused ja tundeavaldused, mis autor sõnastanud, pääseksid aga kindlasti esirinda tulevatena palju usutatavamalt ja jõulisemalt mõjule, kui Reimani luule poleks nii „vormiline“. Ta ripub vormi küljes. Ja just see äärmine peenus, nüansseerimine, viimistlemine ja isegi väga sageli korduv-otsitud konstruktsioon teevad ta luuletused tihti raskloetavaks. Me näeme mõnes ta värsis vaid kultiveeritud vormi, sisu ja aine aga jäävad seejuures nagu varju ja ei pääse loomulikult siis mõjule. Reiman on luuletaja, hea luuletaja, aga mitte rahvale, vaid rahva osale. Laiemad ringkonnad ei mõista teda. Ta on neile võõras just oma liigse subjektiivsuse ja vormilise eritluse vahenditega. Oleks hea, kui vorm ja aine oleksid Reimani luules tasakaalus.

Kindlasti on Reiman selle luuletuskoguga, mis eelmistest märksa parem, tõsisem, kui tahetakse — kas või „asjalikumgi“, näidanud oma loomisvõime tõusu, mis avaldub niihästi tunnete peenuses, mitmekülgsuses, isikupäraseis mõtteis ja kunstilise avaldusoskuse peenuses, kõige pealt aga just klaasselge, rafineeritud värsimõõdus, rütmis, vormis üldse. Reimani suurest vormilisest talendist annavad tunnistust ta rahulikud, rütmirikad värsid, mitmed huvitavate ja raskete siseriimiliste stroofidega („Aknad“), ja sonetipärg „Õõlaul“. Viimane on minu teada esimene sel alal eesti luules üldse.

Reimani luuletajatüübi vaimline struktuur pole raske ega keeruline. Ta on nükrameelne, kannab hingese pea alati suurt „olemisvalu“ ja enesetarbetust („ma varjude vari“).

Elus „kõik veerevad mööda“ ja luuletaja vabaneb seejuures mõnikord maisist mõtteist, on õnnelik ja vallatugi, kuid vallatu traagilise põhitooniga:

„..... Väike žest:
Kõik, mis minul, võtke! Minu ainus on üksindus!...“¹⁾

Luuletaja on leplik, heasüdamlik ja ei iialgi äge: „Andsin kõik, mis mul polnud.“ Suur ilu ja joobumus teevad tallegi haiget ja mannetukurvana kaebab ta siis, tundes enese väikest halli olemist kui ei midagi ja enese tarbetust kui paratamatust.

„Kolmainus raske: ilu, ta valu, ma —
ei iial, iial tervikuks uhkeks saa!

Fatalistlikud mõtted kerkivad hingest, kui luuletajat vallutavad pessimismilained. Ta tunneb enese seejuures aga suure ja tähtsa keskpunkti olevat, mille ümber keerleb kogu meie viril olemine kui karusell, ja laulab oma suu kaudu à la Ernst Enno:

„Kõik kohinad lõpevad minus, igale kajale.
vaid kõmisen järgi kui määratu haud...“

Reimani pessimistlik ilmavaade pole siiski mitte ainuvalitsejana domineeriv, ei juhi teda. Ta saab olla pessimismiski optimist, nagu kurbuseski rõõmus või rõõmus kurb:

„Imeb igatsus õudne südant kui kaan:
veel lõpmatu janu ilm kogu võtta.“

1) Minu sõrendus. K. Eh.

Palju laulab Reiman oma haigusest ning ihulikustki kannatamisest, rääkimata siis veel hingelisest. Parim luuletus sel alal on „Must uss“ oma fantaasiarikkuse ja lopsakusega:

„Sulen silmad ja õhe laskun kui laast:
kuis puurleb ta minus, turmab ja surmab,
kuis fantslevad virvad, kuristik hurmab,
põhjas viskuvad lilled madused maast.

Näen: all nende vahel lebab mu laip
ja õekene suudleb. Janudes lõhna
uss huulile luurib, õerinda kõhna
sööbub sisinal. Põleb urjana raip...“

Kogu esimese osa moodustavate luuletuste seas on mitu õige kena asja. Võtame kas või esimese — „Laane koolimajast“, mis meelde tuletab Arthur Adsonigi sama-ainelisi luuletusi. Elustub rida mälestusi kooliajast, ja me usume luuletajat, kui ta kõhna, tagasihoidliku poisike-sena esmakordselt tuli teiste omasuguste sekka:

„Õhtul tuisusel tulin: väike pillerdav äike,
leib ja raamatukott.
Pingil magasin: hundas, unes lillerdav päike,
nurgas ragistas rott“ jne.

Nelja reaga on antud eluline pilt, mis värske ja otsekohene, ühtlasi ka keeleliselt muusikaline.

„Läbi õõ“ luuletustele on omane see voores, et paljudes helisevad realistlikud helid. Kas või juhusliku näitena järgmine sügisepilt, mis lihtne, realistlik, seejuures aga pehme, nukker, sügisene:

„Kõrres sigu songerdab; lage pilvestepp;
üksikud talud, kased.
Milline loobumus! Käes tuultekepp,
tunnen vaid jalaaset,
sest mulle jäävad mu igatsused, teeäärsed kased.“

Kogu esimese osa paremate luuletuste hulka tuleb arvata sonetid „Ema“ 1, 2, 3 ja „Vend“ 1, 2, 3 j. m. t. Needki esitavad realistliku lüürika paremat saavutust Reimani luuletodangus:

„Õöl porikuusel, seljas rehепigi,
mu sünnitasid, kõrvus mehe nõök.
Ent hommikul taas, tehtud pere söök,
vett kandsid lauta, ihul verehigi. .

Lapsnirak, taltusin vaid sinu ligi.
Pang, vikat, kuivand nisal minu rөөk,
käind nurme, koju, kurgus sapiөөк!
Ju siis löi valurinda vähjasigi.“

(Sortetist „Ema“ I.)

Peale isiklikkude motiivide näeme ses kogus ühiskondlikkegi motiive, nagu juba tähendatud. Värsked ja otsekohesed on järgnevad read, sündinud nende meeolude all, mis valdasid meid kõiki mitte ammu:

„Vend, suur vihapäev tulnud! Surm kihutab lõgistes konte.
Tapamasinad käivad. Mäss lõõmendab, veri ja taud.
Liha väetanud põllud, luud seemendand kuulide vaod.
Talve oksendab päike — all varemeid, kaarnaid ja ronte.“

Näitena Reimani vormivirtuositeedist olgu toodud ta luuletuse „Aknad“ algus:

„Talvetaeva malmine kumm, tumm, üle tinase linna murdus.
Jälle sinu akna all käin: jäin jälle kaduva varjuks. Turdus

ju videvik sumb.
Sai õhtu sest umb.“

R. Reimani „Läbi öö“ teine osa sisaldab „Öölaulu“ nimelise soneti-pärja. Sonett, kui kõige suuremate nõudlikkustega värsivorm, on leidnud meie luuletajate seas võrdlemisi palju harrastajaid, kuid häid sonette on meil vähe. See on seletatav meie keele väheste riimide olemasoluga. Esitan siinkohal Reimani meistersoneti tervena, et näidata, missuguseid riime ja ainet ta seejuures tarvitab:

„Öö tähit lummab miljonsilmse linna.
Kätt surun, pagen kurbusröömust tiin.
Koit nurga taga tarretund, karmiin.
Töös sünnin, kevad mähkind haavus rinna.

Võin surmarinna naeratades minna.
Laps, tulen, ihul loobumissordiin!
Mask oma nurga takka vastu siin.
Kas jõuan kanda lunastuse hinna?

Ent akent kraabib niine sünk skelett.
Pää peidan üska, milles kasvab uri...
Mu luigeohvri altariks klosett!

Läen, teises õnnes küürus luine turi.
Must, kergib tuisukatlas siluett,
kuid paisub, tõuseb öine tähit puri.“

Sonetipärg dikteerib luuletajale lõpmata suuri kohustusi ette. Kogu viieteistkümnest sonetist, millede esimestest üksikridadest viimane moodustubki, peab läbi ulatuma üks meeleolu, ta peab olema enese ette tervik, nagu mõni lõige. Ei saa öelda, et Reimani „Öölaul“ oleks seda just laitmata. Selles esineb sageli kõrvalekaldumist üldsuunast, ta on liiga subjektiivne, väljenduselt napp, ja dekoratiivselt mõnikord värvivaene, nii et luuletajaisikust väljaspool olijal teda raske on mõista, talt aru saada.

Lugesin peaaegu ühel ajal Reimani „Öölauluga“ K. D. Balmonti üht sonetipärga — „Золотоѣ Обруч“ (kogust „Мое — еѣ Россіа“, lhk. 111—125, Пpapa 1924), ja mul kerkis silmade ette kaks kuju: üks valgustatud ja täiesti arusaadav, teine vähem ja nõrgemalt valgustatud ja ka vähem arusaadav. Viimane oli Reimani „Öölaul“. Kuid ma ei taha sellega veel öelda, et Reimani „Öölaulul“ puuduks oma oluline väärtus. Ei sugugi. Ta on tähelepanev, julge ja tervitatav samm meie uemas luules.

Resümee: Rud. Reimani „Läbi öö“ on läinud aastal ilmunud luuletoodangu tähelepanevamaid ning paremaid saavutusi. Erilisi voorusi tuleb kirjutada autori vormilise arenemise arvele, kuigi sisu selle all sageli, nagu nägime, kannatab. Igatahes lubab see ümmargune, väike-meeldiv, enese ette tervikuline Reimani luuletuskogu eeldada talt veel mitu sarnast ja ka veel paremat kogu.

Karl Ehrmann.

Killud ja dokumendid.

Harry Jannseni autobiograafia¹⁾.

Sünd. 1. sept. 1851 Pärnus, kus ta kohaliku gymnasiumi eeskoolis esimest õpetust sai. Pärast, kui isa Tartu linna elama asus, anti poeg senna gymnasiumisse, ja seda lõpetades astus ta Tartu ülikooli, kus ta eestkätt võrdlevat keeleteadust, siis aga looduseeadust ja professor Reichmülleri juhatusel filosoofiat uurima hakkas. Oma hariduse täiendamiseks läks ta aast. 1878 väljamaale ja püüdis seal nimelt kunstide ja nende ajalooaega lähedamalt tuttavaks saada. Tagasi tulles tegi ta Tartu ülikoolis eksami filosoofia kandidaadina ära. Juba varem oli ta oma õe Koidula seltsis „Eesti Postimehe“ toimetuses tegev olnud, kui aga pärastpoole vana Jannsen rabanduse kätte haigeks jäi, võttis poeg lehe töö täitsa oma kanda. Kohe tema esimene juhtkiri („Tasasemad teed“) ei näidanud Saksa kaaskodanikkude rahulolemist teenivat, sest selle järjel tõusis kaunis äge sulesõda tema ja hr. v. Samsoni kui ka muude sealt poolt tegelaste vahel. Paar aastat hiljem arvas noormees kasulikuma olevat, oma vaelusi vastastega nende eneste keeles ja laiemale näitelaval edasi ajada, ta andis sellepärast „Eesti Postimehe“ A. Grenzsteini toimetada ja läks ise Tallinnasse, kus ta 1. jaanuaril 1882 oma lehte „Die Heimat“ välja andma hakkas. Leht võitles peaaesjalikult selle eest, et kodumaa pärisrahvad Sakstega üheõiguslisteks saaksivad ja nii viisi kõik takistused kaoksivad, mis eestlasi ja lätlasi rahvuslikkudes püüdmistes, vaimliselt ja majandusliselt sundisid teistest taha jääma. „Heimati“ põhjusemõte ja kõneviis mõjusid sel ajal kui kuulmata julge protest pühaks peetud poliitiliste arvamiste vastu ja Saksa ringkonnad ruttasid „Heimati“ boikotti alla panema, mille tõttu leht oma ülespidamiseks tarvilikku arvu lugejaid ei leidnud. Kui toimetaja enese ja tema õemehe Dr. Renthali rahaline jõud lehe väljaandmiseks kippus nõrkema, seal tuli ootamatalt Riia lätlaste poolt kutse „Heimati“ Riiga üle viia, kus nad teda rahaliselt toetada lubasid. Nii rändas „Heimat“ Riia linna ja elutses seal ikka veel 2 aastat, kuna 1885 aasta lõpul suurte kulude ja toimetaja tervise pärast, mis kibedas suletöös koguni viletsaks oli läinud, otsuseks tehti, „Heimati“ seisma jätta. Nüüd oli toimetaja prii. Seal tegi tolleaegne Liivimaa kuberner kindral Sinovjev temale ettepaneku, riigiteenistusesse heita ja nimetas teda kantseleidirektori abiks, pärastpoole aga tegi teda valitsus trükikodade inspektoriks ja Saksa lehtede ajutiseks tsensoriks. Siiski keelas nooremehe hädine tervis teda kauema aja peale ametisse jäämast. Juba 1892 palus ta ennast lahti ja läks Riist väljamaale elama, esiteks Ungriamaale, kus ta kuukirja „West-östliche Rundschau“ redigeeris ja juhatas, siis Wieni, Berliini ning mitme muu Europa ida- ja lõunamaale, igalpool ajakirjaniku ametis politika, teaduse ja kunsti põllul töötades. Pika aja peale hakkas tema tervis väljamaa hea kliima tõttu paranema ja kui mõned väljamaa lehed (näituseks „Neue Freie Presse“ Wienis) soovisid, et ta nende kirjasaatjana Peterburisse läheks, oli ta sellega nõuus. Peterburis kasvas töö suureks, kuna esimese aasta jooksul 21 väljamaa lehte teda oma kaastööliseks kutsusid. Peale selle sooviti teda veel „St. Petersburger Heroldi“ välise poliitika toimetajaks, kuid mõtete ja vaadete lahkuminemise pärast jäi ta aga mõneks aastaks senna. Ajakirjaline tegevus kestis ikkagi niikaua veel edasi, kuni teda uueste riigiteenistusesse kutsuti ja Tallinna tseensoriks nimetati. Märtsi kuus 1908 tuli ta meie linna²⁾ elama.

1) Originaal, eesti keeles kirjutatud, Eesti Kirjanduse Seltsi arhiivis.

2) s. o. Tallinna.

Harry Jannsen on ligi 30 aastat ajakirjaniku töös seisnud. Nii-sugune tegevus ei anna kõrvaliste, suuremate kirjatööde jaoks kuigi palju aega ega tarvilist vaimu koondamist. Ometigi on tema sulest mõned tööd ka raamatuna ilmunud, nii Tartus üks väikene teaduslik töö: „Montesquieu's Theorie von der Dreiteilung der Gewalten im Staate“ (Gotha, Verlag von Friedr. Andreas Perthes, 1878), siis tema „Liederbuch“ (Schnackenburgi kirjastusel Tartus, 1879) ja tema raamatu „Märchen und Sagen des estnischen Volkes“ I. jagu (sealsamas, Laakmanni kirj.). Teine jagu tuli Riias ja Leipzgis välja (1888). Berlinis ilmus raamat „Geistige Grössen der Gegenwart“ (1896) ja „Klerikale Umstürzler. Ein Beitrag zur Geschichte des Kulturkampfes in Ungarn“ (1897), enne seda veel Budapestis üks teaduslik töö Greeka mõttetarga Epikurose kahelaadilise löbu üle (Ungria keeles trükitud).

Harry Jannsen.

Suure Põhjasõja aegsed vooriveo-kohustused Eestimaal.

Kuna meil praegusel ajal naturaalkohustuste koormavuse üle kõnel-dakse, olgu siin esitatud „hea Rootsi aja“ vooriveo-kohustuste arvud Põhja-Eestist sel ajal, kui raudteede puudumisel tuli kõik sõjaväe moonatagavarad hobustel edasi toimetada. Pealegi tuleb märksa vähemata rahva-arvu silmas pidada. Sellest arvust on kõrvale jäetud arvud selle kohta, kui palju veoloomi ja veoriistu sealjuures kaduma ja rikki läks; igatahes ei olnud ka inimeste kaotsiminekuks mitte vähesed.¹⁾

Tema kõrgestisündinud ekstsellentsi härra kindralmajori ning kubernereri von Schlippenbachi nõudel, mida Eestimaal selles edasikestvas sõjas küüdikohustuste poolest on pidanud kandma, esitab allakirjutanu selle mitteliialdatud arve.

I. Mida 1700. a. aprillikuust alates, kui väed Soomest läbi maa Riiga hakkasid marssima, piirikindluste Narva ja Tartu toidumoonaga ning muude varustuseliikidega suve läbi varustamine, eriliselt aga järg-misel sügisel tema kuningliku majesteedi marss ning juurdevaad jne. talve läbi, kui ta Laiusel seisis, kuni 1. juunini 1701 küütide poolest on nõudnud, ei saa ma öieti spetsifitseerida, sest et neid korraldasid alguses härrad maanõunikud ja pärast tolleaegne direktor, praegune asehaldur härra Mannerburg. Vist ei olnud aga neid vähem, kui mitte rohkem, järgnevaist aastaist.

II. Alates 1. juunist 1700, mil tema kuninglik majesteet kõige armulisema kirja läbi, mis dateeritud peakorteris Laiusel 23. maist 1701, küüdiasjanduse mulle alluvaks tegi, kuni juulikuuni a. 1703, kui vaen-lane venelane maale tungis ning mõlemad maakonnad, Viru- ja Järvamaa, tule ja mõõgaga ära laastas ning tuhaks muutis, tegid need maakonnad ära 10 846 täielikku korralist küüti, arvates iga küüdikorra peale vähemalt 3 nädalat, ehk küll mõned neil küütidel 4, 5, ka 6 nädalat viibisid, üksikud üldse tagasi ei tulnud, arvestamata veel need mitmesugused erakorralised küütid, mis mitte pole ette kirjutatud ega makstud, vaid mida võtsid ümbruskonnas seisnud ja läbimarssinud rügemendid. Sellest laastamisest saadik ei koormatud tähendatud maakondi ühegi korralise küüdi-ettekirjutusega, kuid nad ei jäänud siiski täiesti puutumata, vaid kannatasid veel sagedasti erakorraliste küüdivõtmiste all, eriliselt siis, kui Narvat taheti toidumoonaga varustada, mida aga ei saa spetsifitseerida, sest et sinne kindralkubermang sinna komandeeritud komissaridele ning ohvit-seridele luba andis neid võtta igalt poolt, kus aga kellelgi veoloomi leiduks.

III. Harjumaal on ära küütinud juuni algusest a. 1701 kuni 1704. a. augustini harilikku täielikku ettekirjutuse ja likvidatsiooni ning

1) Järgneva dokumendi on saksa keelest tõlkinud E. Tender.

balansi põhjal 13 965 küüti sama kaugele, kui üleval arvestatud. Alates 1704. a. augustist, mil Narva ning Tartu vaenlase võimu alla sattusid ja rasked küüdid nii kaugesse, 30 penikoomat teed eemal asuvasse kohtadesse ära pidid jääma, vähendati palju ka küüdikohustust, nii et Harjumaa korraliste ettekirjutuste järgi seniajani mitte rohkem kui poole on kannud, nimelt 5220, arvestamata mitmesugused erakorralised küüdid, mida siit ette ei kirjutatud, vaid mida võtsid maale paigutatud väed ja need, kel tema kuningliku majasteedi teenistuses olijaist vahetevahel tuli teekondi oma heaksarvamise ning tarviduse järgi ette võtta. Viimaseid ei saa spetsifitseerida, kuid põllumehed, eriliselt need, kes suurte maanteedes ääres elavad, teavad neist põhjalikumalt rääkida, sest et nad suuremale osale alles välja maksmata, mis mitte väikese summa välja ei tee.

IV. L ä ä n e m a a. Lääne maakond ei ole selle sõja läbi nii suurt viletsust tunda saanud kui eelmised, sest et ta kohtadest, kus sõda möllanud ja meie sõjaväed seisnud, kaugel asub. Erandiks on Pärnu maantee ääres asuvad, keda vaenlane küll ei ruineerinud, kes aga alalise edasi-tagasi küütimise all siiski kannatasid, igatahes mitte vähem kui eelmised. Siiski peeti küüditate ettekirjutamisel niisugust tasakaalu silmas, et Läänemaast mitte mööda ei mindud, vaid ta 13 006 küüti andis ning sealjuures omakorda raskust tundis, et ta kohtadest, kuhu vooriti, sage-dasti kaugemal asus.

Mis puutub saartel asuvasse mõisaisse ja kihelkondadesse, nagu Noarootsi, Vormsi, Hiiumaa jne., siis on nad kui kaugelasuvad ning niisugused, kuhu mitte alati üle vee ei pääse, alguses vähe vooris käinud. Pärast anti neile härra parun ja direktor Ribbingi palvel tema kuningliku majasteedi poolt sub dato Goldingen 20. jaanuaril 1702 sedavõrt armu, et nad ei pruugi tõelist küüti anda, vaid peavad seda rahas maksma. Kui palju selle järgi käidud, peab leiduma siinses likvidatsiooni- ja eksekutsioonikontoris.

Nõnda on siis 4 Eestimaa maakonda tõeliselt küütinud:

Viru- ja Järvamaa kokku . .	10 864
Harjumaa	19 185
Läänemaa	13 008

Summa . . . 43057

harilikku küüti, nagu üleval märgitud, igapähe peale 3, 4, 5 nädalat arvatud.

Kui suurt takistust töös ning tunduvat kahju põllumehede, eriti et see kõige kibedamal külvi-, heina- ja lõikuseajal sündis, tema ekstsellentsi eelmise härra kindralkuberneri poolt mitmel korral toimetatud üldise kokkukutse (Aufgebot) läbi tehti, leidub selleks määratud komisjoni uurimisaktides.

Tallinna lossis, 26.
aprillil 1706.

Matth. v. Porten
(allkirj).

Õiendused.

„Eesti Kirjanduses“ nr. 3 on artiklis „Eesti näitekirjandus 1925. aastal“ viga juhtunud, kus Ernst Toller'i eesnimena on Max trükitud.

Möödunud (1925.) aastakäigu „Eesti Kirjanduse“ 5. numbris kirjutab V. Kurrik, et tema P. Orgi aabitsast leidnud dr. M. Veske luuletuse „Kuldne õhtupäike“. See on eksitus. Nimetatud salmik on A. Piirikivi (Grenzsteini) oma ja ilmus tema „Kooli laulmise raamatus.“

- V. Hugo: **Hernani**. Tõlkinud J. Semper. 125 lhk. Hind 140 m., kalingorköites 350 m.
- " " **Jumalaema kirik Pariisis**. Tõlkinud J. Semper. 36 pildiga. 574 lhk. Hind 450 m., kalingorköites 610 m.
- G. Flaubert: **Kolm lugu** (Herodias, Legend Püha Julianus Võõrustajast, Lihtne süda). Tõlkinud A. Saareste. 101 lhk. Hind 75 m., iluköites 225 m., kalingorköites 255 m.
- J. W. Goethe: **Noore Wertheri kannatused**. Tõlkinud Jaan Kärner. Autori pildiga, XI+119 lhk. Hind 150 m., kalingorköites 310 m.
- Fr. Schiller: **Röövlid**. Tõlkinud J. Kärner. 168 lhk. Hind 120 m.
- " " **Wilhelm Tell**. Tõlkinud J. Kärner. 142 lhk. Hind 100 mk.
- " " **Mõlemad teosed koos iluköites 390 m., kalingorköites 420 mk.**
- G. B. Shaw: **Inimene ja üliinimene**. Komöödia ja filosoofia. Tõlkinud Ants Oras. 303 lhk. Hind 275 m., kalingorköites 435 m.
- A. Kivi: **Seitse venda**. Tõlkinud Fr. Tuglas. 42 pildiga. 479 lhk. Hind 350 m., kalingorköites 510 m.
- Juhani Aho: **Vaikne meri** (Laastud). Tõlkinud Fr. Tuglas. 119 lhk. Hind 100 m., iluköites 150 m.
- Eino Leino: **Helkalaulud**. Tõlkinud Aug. Anni. 79 lhk. Hind 60 m., kõvas köites 100 m., iluköites 210 m., kalingorköites 240 mk.
- E. Sillanpää: **Vaga viletsus**. Tõlkinud Aug. Anni. 197 lhk. Hind 175 m., iluköites 240 m.

C. Noorsoo jutukirjastik.

- Edda**. Kogu vana-islandi jumalate- ja kangelaslugusid. Ümber jutustanud J. Kärner. 28 pildiga. 168 lhk. Hind 150 m., iluköites 330 m., kalingorköites 360 m.
- M. Cervantes: **Don Quijote**. Eesti keele G. Peet. 86 pildiga. 255 lhk. Hind 250 m., kalingorköites 430 m.
- Jules Verne: **80-ne päevaga ümber maailma**. Tõlk. O. Treu. 54 pildiga. 272 lhk. Hind 220 m., kalingorköites 380 m.
- E. T. A. Hoffmann: **Aamissepa-meister Martin ja tema sellid**. Tõlk. Ants Oras. 64 lhk. Hind 50 m., kalingorköites 230 m.
- W. Bonsels: **Mesilane Maaja**. Tõlk. Richard Roht. 17 E. Järv'e illustratsiooni. 157 lhk. Hind 120 m., iluköites 170 m.
- Z. Topelius: **Velskeri jutustused, I lugu: Kuninga sörmus**. Tõlkinud E. Raudsepp. 13 pildiga. 118 lhk. Hind 90 m.
- " " **Velskeri jutustused, II lugu: Mõök ja ader, ja III lugu: Tuli ja vesi**. Tõlkinud S. Holberg. 215 lhk. 21 pildiga. Hind 200 m.
- " " **I, II ja III lugu koos kalingorköites 450 m.**
- Suonio (J. Krohn): **Kuu jutustused**. Tõlk. Julie Rõks. 12 Nat. Mey illustratsiooni. 56 lhk. H. 40 m., iluköites 190 m., kalingork. 220 m.

D. Lastekirjastik.

- D. N. Mamin-Sibirjak: **Kasupoeg**. Tõlkinud N. K. Illustreerinud R. Kivit. Kuus juttu lastele ja noorsoole 28 pildiga, neist 6 mitmevärvilist. 100 lhk. Hind 180 m., iluköites 230 m.

E. Õpperaamatud.

- Hans Kruus: **Eesti ajaloo lugemik I**. 231 lhk. Hind 200 m., kalingorköites 360 m.
- J. Jõgever: **Eesti muinasjutud koolidele**. 280 lhk. Hind 200 m., kalingorköites 390 m.
- L. Kettunen: **Lauseliikmed eesti keeles**. XXII+100 lhk. Hind 125 m., kalingorköites 285 m.

F. Sõnastikud.

- Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat.** I köide A-M, II parandatud ja täiendatud trükk. XXIV+560 lhk. Hind 400 m., nahkköites 560 m.
- Rud. Wallner: **Arstirohute ladina-eestikeelne sõnastik.** 48 lhk. Hind 35 m., kalingorköites 195 m.
- Matemaatika-sõnastik.** Kolmas täiendatud ja parandatud trükk. 66 lhk. Hind 50 m., kalingorköites 210 m.
- Dr. F. J. Wiedemann: **Eesti-Saksa sõnaraamat.** Kolmas muutmatu trükk. XXVII+XII+1406+CLX lhk. Hind 1350 m., nahkköites 1600 m. Müügil viimased eksemplariid.

G. Mitmesugused.

- Th. Zielinski: **Vana-kreeka kirjandus I.** Iseseisvuse ajajärk. Tõlkinud Linda Metslang, eessõna kirjutanud Pärtel Baumann. 29 pildiga, 211 lhk. Hind 300 m., kalingorköites 460 m.
- Eesti rahvalaulud I.** Dr. Jakob Hurt'i ja teiste kogudest. 12 kaardi ning 10 eessõna ja artikliga. LXXIII+488 lhk. suures kaustas. Hind 650 m., nahkköites 825 m.
- Koidula ja Albergi kirjavahetus.** Trükki toimetanud Aug. Anni 120 lhk. Hind 125 m., kalingorköites 285 m.
- A. Anni: **Meie kirjanduskultuurist ja kirjasoludest.** 32 lhk. H. 35 m.
- V. Ridala: **Ernst Enno.** Essee. Autori pildiga. 24 lhk. Hind 40 m.
- A. Jürgestein: **Carl Robert Jakobsoni elu ja töö.** 9 illustatsiooniga, 115 lhk. Hind 130 m., kalingorköites 290 m.
- J. Soots: **Eesti vabadussõda 1918—1920.** 22 kolmevärvilise kaardiga, 40 lhk. suures kaustas. Hind 90 m. (Pealaos.)
- Tartumaa, I osa koguteosest „EESTI“.** Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus 231 pildi ja 19 kaardiga, XVI+740 lhk. Hind 750 m., nahkköites 1000 m.
- Balthasar Russow: **Liivimaa kroonika.** Tõlkinud K. Leetberg. I anne: 108 lhk., hind 60 m.; II anne: 174 lhk., hind 110 m., mõlemad anded koos kalingorköites 330 m.
- Joh. Aavik: **Puudused uuemas eesti luules.** 170 lhk. Hind 75 m., kalingorköites 235 m.
- „Üleskute ja juhatus Eesti rahvakeele sõnade korjamiseks.“ 19 lhk. Hind 15 m.
- K. Krohn: **Soome-Eesti vanast rahvalaulust.** 85 lhk. Hind 60 m., kalingorköites 220 m.
- Palamuse kihelkond.** Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus. 6 illustatsiooniga. 31 lhk. Hind 25 m., kalingorköit. 185 m.
- K. Ramul: **Ihu ja hing.** Psühholoogilised loengud. 61 lhk. Hind 50 m., kalingorköites 230 m.
- A. Saareste: **Eesti, eestlased ja eesti keel.** I kaardiga, XXVII lhk. H. 30 m.
- K. E. Sõot: **Rahva lauluvara.** Kogu üldiselt lauldavaid laule. 192 lhk. Hind 120 m., kalingorköites 170 m.
- Kuukirja „Eesti Kirjanduse“ senistest aastakäikudest on veel tagavaral: XIII (1918/19), XIV (1920), XV (1921), XVI (1922), XVII (1923) ja XVIII (1924) à 360 m. aastakäik, nahkköites 520 m., ning XIX (1925) aastakäik 500 m., nahkköites 660 m. Tellimishind 1926. aastal on 400 m. Üksikud numbrid 1906. aastast peale à 30 m.
- Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamatud: I—IV, VI, VII, IX ja X à 50 m.

Praegu trükis:

A. Järnefeldt: Isamaa.	„Võrumaa“, II osa koguteos. „Eesti“.
Walter Scott: Ivanhoe.	Eesti rahvaviisid.
Juhani Aho: Panu.	Kodumaa õistaimed.
Strömgren: Astronoomilised miniatüürid.	Eesti õigekeelsuse - sõnaraamat II pool.
Payot: Tahte kasvatuses.	A. Kruusberg: Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi algpäiviit.
P. Loti: Islandi kalur.	Koidula kirjad omakseile.
Eesti entsüklopeedia.	